

UNODC

United Nations Office on Drugs and Crime

Global Resource for Anti-Corruption
Education and Youth Empowerment

Навчальні інструменти для викладачів і фахівців

Серія модулів із протидії корупції

Модуль 1

Що таке корупція і чому
вона має викликати наше
занепокоєння?

Навчальні інструменти для викладачів і фахівців

Серія модулів УНЗ ООН з протидії корупції

МОДУЛЬ 1

**ЩО ТАКЕ КОРУПЦІЯ І ЧОМУ
ВОНА МАЄ ВИКЛИКАТИ НАШЕ
ЗАНЕПОКОЄННЯ?**

UNODC

United Nations Office on Drugs and Crime

Що таке корупція і чому вона має викликати наше занепокоєння?

Загальні відомості

Серія навчальних модулів УНЗ ООН з протидії корупції містить 14 модулів, присвячених низці основних питань протидії корупції. Вони включають різні визначення корупції, огляд її руйнівних наслідків та заходів з протидії корупції, а також зв'язок між корупцією й такими різними сферами як належне урядування, порівняльна політологія, інформування про порушення, системи правосуддя, права людини, гендерна проблематика, освіта, громадянська участь, мир та безпека.

Модулі призначені для використання закладами як вищої, так і професійної освіти в усьому світі. Вони розроблені так, щоб допомогти у проведенні занять з протидії корупції викладачам та інструкторам, в тому числі й тим, які не мають спеціальної підготовки з питань протидії корупції, але бажали б включити ці елементи до своїх навчальних курсів. Викладачі можуть адаптувати модулі, перш ніж вводити їх до своїх занять і курсів. Модулі містять обговорення актуальних проблем, пропозиції щодо завдань і вправ, рекомендовану структуру занять, порядок оцінювання студентів, списки літератури (з фокусом на матеріалах у відкритому доступі), слайди PowerPoint, відеоматеріали та інші засоби навчання. Кожен модуль містить план тригодинного заняття, а також практичні рекомендації щодо його перетворення на повноцінний курс.

Модулі орієнтовані на універсальні цінності та проблеми та можуть легко адаптуватися до різних місцевих та культурних умов, у тому числі до різних програм отримання освітнього ступеня, оскільки мають міждисциплінарний характер. Ці модулі спрямовані на підвищення обізнаності слухачів та студентів з питань етики, посилення їхньої готовності діяти доброчесно та формування навичок, необхідних для застосування та поширення цих норм у повсякденному житті, професії та суспільстві. Ефективність модулів посилює те, що вони охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти й використовують такі інтерактивні методи викладання, як експериментальне навчання та групова робота. Ці методи утримують увагу слухачів і студентів і допомагають їм розвивати критичне мислення та навички розв'язання проблем і спілкування, адже всі ці навички є важливими для освіти у сфері етики.

Теми модулів були вибрані після консультацій з науковцями, які брали участь у нараді експертів, скликаній УНЗ ООН у Відні в березні 2017 року. Ці експерти наголосили на потребі в підвищенні рівня антикорупційної освіти в усьому світі і надали рекомендації щодо основних сфер, які мають розглядатися в модулях. На їхню думку, вкрай важливим є те, щоб ці модулі готували студентів і слухачів до ефективних дій на основі цінностей, забезпечували їх залученість, могли бути пристосовані до різних регіональних і дисциплінарних умов, а також давали змогу викладачам включити їх як антикорупційні компоненти до поточних курсів і дисциплін.

Для досягнення цих цілей експерти рекомендували зробити модулі такими, щоб вони мали низку певних характеристик і зрештою були в змозі:

» Поеднати теорію з практикою	» Спиратися на передовий досвід фахівців-практиків
» Підкреслити важливість доброчесності та етики в повсякденному житті	» Поеднати питання доброчесності та етики з іншими глобальними проблемами та ЦСР
» Заохочувати критичне мислення	» Дотримуватися міждисциплінарного й багаторівневого підходу
» Не лише наголошувати на важливості ухвалення етичних рішень, а й демонструвати те, як виконувати ці рішення	» Робити акцент на глобальній етиці та універсальних цінностях, залишаючи простір для різноманітних регіональних і культурних аспектів
» Застосовувати інноваційні інтерактивні навчальні методи	» Використовувати чітку й зрозумілу неспеціалістам термінологію
» Дотримуватися балансу між загальною та прикладною етикою	» Бути зручними для користувачів

Спираючись на ці рекомендації, УНЗ ООН понад рік працювало з понад 70 експертами-науковцями з понад 30 країн над підготовкою 14 навчальних модулів із протидії корупції. Кожний модуль розроблявся профільною групою вчених і фахівців УНЗ ООН, а потім проходив колегіальний огляд ширшою групою вчених, які представляли різні дисципліни та регіони, для врахування міждисциплінарних і глобальних аспектів. Модулі пройшли ретельну перевірку в штаб-квартирі УНЗ ООН, після чого були остаточно відредаговані та опубліковані на вебсайті Управління як матеріали відкритого доступу. Крім того, було досягнуто домовленість регулярно оновлювати зміст модулів для забезпечення їх відповідності сучасним дослідженням та поточним потребам освітян.

Цей інформаційний інструмент розроблений Сектором УНЗ ООН з корупції та економічної злочинності (UNODC Corruption and Economic Crime Branch (CEB)) в межах Ініціативи «Освіта для справедливості», що є компонентом Глобальної програми з імплементації Дохійської декларації.

Застереження

Зміст серії модулів УНЗ ООН з протидії корупції не обов'язково відображає погляди чи політику Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН), держав-членів чи донорських організацій і не означає будь-якого схвалення. Використані позначення та представлення матеріалів у цих модулях не означають висловлення будь-яких поглядів УНЗ ООН щодо правового статусу чи стану розвитку будь-якої країни, території, міста або місцевості чи їхніх органів влади, а також стосовно делімітації їхніх меж чи кордонів. УНЗ ООН заохочує використання, відтворення та розповсюдження матеріалів цих модулів. Якщо не вказано інше, їхній зміст дозволяється копіювати, завантажувати й друкувати для навчальних, дослідницьких та викладацьких цілей або для використання в некомерційних продуктах чи послугах за умови належного визнання УНЗ ООН як джерела і власника авторських прав, а також за умови відсутності будь-яких припущень про схвалення з боку УНЗ ООН поглядів, продуктів чи послуг користувачів.

Матеріали, представлені в цьому документі, надаються на умовах «як є», без жодних прямих чи непрямих гарантій, які б включали, серед іншого, гарантії комерційної придатності, придатності для певної цілі або відсутності порушень. Зокрема УНЗ ООН не дає жодних гарантій чи запевнень щодо точності чи повноти будь-яких таких матеріалів. УНЗ ООН без попередження періодично додає, змінює, вдосконалює чи оновлює матеріали в модулі.

УНЗ ООН за жодних обставин не несе відповідальності за будь-які втрати, збитки, відповідальність або витрати, завдані або понесені, відповідно до тверджень, внаслідок користування цим модулем, які включають, серед іншого, будь-які пов'язані з цим хиби, помилки, упушення, переривання чи затримки. Користування цим модулем відбувається виключно на ризик користувача. За жодних обставин, які серед іншого включають недбалість, УНЗ ООН не несе відповідальності за будь-які прямі, непрямі, випадкові, особливі чи побічні збитки, навіть якщо УНЗ ООН було повідомлено про можливість таких збитків.

Користувач окремо визнає та погоджується з тим, що УНЗ ООН не несе відповідальності за будь-яку поведінку будь-якого користувача.

Посилання на інтернет-сайти, що містяться в цих модулях, надані для зручності читача і є точними на момент публікації. Організація Об'єднаних Націй не несе відповідальності за їхню подальшу точність після публікації або за зміст будь-якого зовнішнього вебсайту.

Збереження імунітетів

Ніщо в цьому документі не є і не має вважатися обмеженням або відмовою від спеціально захищених привілеїв та імунітетів Організації Об'єднаних Націй.

Організація Об'єднаних Націй зберігає за собою виключне право на власний розсуд у будь-який спосіб змінювати, обмежувати чи припиняти доступ до сайту або будь-яких матеріалів. У зв'язку з цим Організація Об'єднаних Націй не зобов'язана зважати на потреби будь-якого користувача.

Організація Об'єднаних Націй залишає за собою право на власний розсуд і без попередження відмовляти будь-якому користувачеві в доступі до цього сайту чи будь-якої його частини.

Жодна відмова Організації Об'єднаних Націй від будь-яких положень цих Умов не є зобов'язальною, якщо вона не викладена в письмовій формі й не підписана її належно уповноваженим представником.

Офіційного редагування цих модулів не проводилося.

Зміст

Вступ	07
Результати навчання	07
Ключові питання	08
Основи для визначення корупції	08
Наслідки корупції	12
Глибші сенси корупції	18
Моральні якості та громадянські чесності	18
Вимірювання корупції	23
Джерела	28
Вправи	34
Вправа № 1. Історія з мого життя	35
Вправа № 2. «Корупція – це я». А де стоїш ти?	35
Вправа № 3. Зростання супербагатіїв	37
Вправа № 4. Даємо корупції визначення – індивідуально й на основі консенсусу	37
Рекомендована структура занять	39
Основна література	41
Додаткова література	42
Оцінювання знань студентів	44
Додаткові навчально-методичні матеріали	45
Відеоматеріали	45
Вебсайти	45
Інші матеріали	46
Рекомендації з підготовки окремого курсу	47
Додаток	49

Вступ

Тривалий час корупція плямує людське життя, будучи однією з найдавніших проблем морального і політичного дискурсу – від класичних античних часів і до останнього глобальної Конвенції проти корупції, розробленої під егідою Організації Об'єднаних Націй. Її визначення варіюються від морально-релігійних до економічних, політичних і правових. Вона має масштабні наслідки. Встановлено, що корупція викривлює людські судження, спотворює організаційну культуру компаній та державних інституцій, підриває економічний і політичний розвиток, посилює бідність, утискає права людини, підважує доброчесність економічних та політичних систем, викликає крайню нерівність, руйнує суспільну довіру до влади та учасників ринку, а також завдає шкоди політиці захисту довкілля та протидії зміні клімату. Цей модуль містить огляд різноманітних визначень корупції та її руйнівних наслідків. У ньому розглядаються різні тлумачення корупції та аналізуються різні підходи до її вимірювання. Демонструючи «широку картину», цей модуль дає зрозуміти причини того, чому корупція – це основоположна проблема для всіх країн та народів і навіть, можливо, – один із найгостріших викликів XXI століття. Застосування низки різних підходів та вправ допоможе зміцнити впевненість студентів та їхню спроможність долучитися до цієї захопливої та актуальної сфери досліджень, а також дасть молодим лідерам можливість розробляти та втілювати рішення, спрямовані як на усунення першопричин виникнення корупції, так і на подолання системних викликів. В основу Модуля покладено висвітлення того, як тісно корупція пов'язана з питаннями доброчесності та етики, включно з тими питаннями, які докладніше розглядаються в Серії модулів УНЗ ООН з доброчесності та етики.¹

Результати навчання

- Розуміння того, чому визначення корупції змінюється залежно від соціального та історичного контексту і чому не існує її узгодженого універсального визначення
- Опис взаємозв'язку між корупцією та нагальними глобальними проблемами
- Визначення та оцінка різних підходів до вимірювання корупції
- Оцінка власного початкового ставлення до корупції та його критичний аналіз на основі низки прочитаних матеріалів та виконаних вправ
- Міркування на тему власних цілей з протидії корупції

---

¹ Доступ за посиланням: <https://grace.unodc.org/>

Ключові питання

Більшість людей чули слово «корупція» й мають приблизне уявлення про те, що воно означає. Люди часто асоціюють цей термін із жадібністю, нечесністю, непрозорістю та злочинністю – прикладами неетичної поведінки (відповідне обговорення неетичної поведінки міститься у Модулях 6-8 Серії модулів УНЗ ООН з доброчесності та етики). Вони також справедливо пов'язують цей термін із конкретними діями, як-от хабарі, які дають бізнесмени, та розкрадання політиками державних коштів у великих розмірах. Однак мало хто виходить за ці межі у своєму розумінні корупції. Усі можуть навести приклади корупції на основі скандалів та журналістських розслідувань, проте широке розуміння цього терміну залишається неясним. Експерти мають різні погляди щодо адекватності загального визначення корупції як «використання державної влади для особистої вигоди». Щось подібне можна спостерігати і в плані оцінок значущості корупції. Існує цілковита згода серед дослідників, журналістів, політичних лідерів і громадян в цілому про те, що корупція становить значну проблему. А ось причини, якими люди обґрунтовують це твердження, істотно різняться. Не лише визначення корупції та роз'яснення її важливості пов'язані з низкою труднощів – те ж саме можна твердити і про вимірювання корупції всередині країн та її порівняння в різних країнах. Існують різні засоби вимірювання корупції, застосування яких призвело до появи індексів рейтингу країн, кожний з яких має притаманні йому проблеми (див. нижче). У цьому модулі дається загальний огляд: 1) базового визначення корупції, вираженого в простих словах, а також у контексті правого та політичного дискурсу; 2) наслідків корупції; 3) глибшого сенсу корупції; 4) різних підходів до вимірювання корупції.

> Основа для визначення корупції

Хоча існує багато визначень корупції та прикладів контекстуального вживання цього терміну, у більшості словників і правових систем існує консенсус щодо його основного значення. Відповідні статті в Оксфордському словнику² і словнику Мерріам-Вебстер³ починаються з таких визначень: «нечесна або шахрайська поведінка осіб при владі» та «нечесна або незаконна поведінка насамперед з боку можновладців». Далі ці статті паралельно підводять читача до глибших понять. На початку даються такі значення англійського терміну “corruption”, які означають перехід від чистоти до низької якості, наприклад «відхід від оригіналу або від того, що є чистим або правильним»⁴ Далі – в цьому ж контексті – наводяться такі архаїчні значення терміну “корупція” як «тління» (“decay”), «гниття» (“putrefaction”) та «розкладання» (“decomposition”).

Латинські слова “corruptiō” та “corrumpere” посилають іще чіткіший сигнал про цей процес перетворення і занепаду, адже в англійській мові вони часто асоціюються зі словами “destroy” («руйнувати») або “destruction” («руйнування»). Отже, в найглибшому значенні корупція означає певний вид занепаду, що веде до руйнування. Цей сенс чітко виявився в таких значущих історичних епізодах, де йшлося про корупцію, як, наприклад, претензії протестантської Реформації до Католицької церкви, насамперед з приводу продажу нею індульгенцій (тобто, послаблення покарання за гріх), а також пояснення істориками причин занепаду Римської імперії. Візьмімо, наприклад, цей підсумок з вичерпної праці Рамзі Макмаллена про падіння Риму:

² Доступ за посиланням: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/corruption>

³ Доступ за посиланням: www.merriam-webster.com/dictionary/corruption

⁴ Там само.

Безумовно, хабарництво і зловживання траплялися завжди. Але на межі IV-V століть вони стали нормою – зі зловживань системою вони перетворилися на альтернативну систему, що існувала сама по собі. Грошові відносини здобули перевагу над усіма іншими. Усе куплялося й продавалося: державні посади... доступ до влади на всіх рівнях, а особливо – до імператора. Традиційна павутина зобов'язань стала ринком, де продавалася влада, керованим самою лише неприхованою корисливістю. Діяльність уряду спотворювалася постійно і в величезних масштабах (Макмаллен, 1990).

Отже, корупція має широкій спектр проявів – від хабарництва та шахрайства до наймасштабніших соціально-політичних трансформацій. Проте, корупція не завжди призводить до краху держави. Іноді корупція сприймається як неоптимальний спосіб домогтися жаданого, коли етично досконаліші засоби вважаються недоступними, недосконалими чи надто дорогими. Замість краху держави наслідком корупції може бути тривка модель неетичної поведінки, яка зберігається й відтворюється протягом багатьох років. Таке різноманіття тлумачень дозволяє припустити, що корупція є багатогранною концепцією. Вона в природний спосіб охоплює цілу низку дій різних суб'єктів у різних контекстах. Ще важливішим у контексті визначень є те, що різні люди у різних способи характеризуватимуть одні й ті самі випадки корупції залежно від цілої низки чинників, зокрема їхніх цінностей, припущень, цілей, культури та навичок. Якщо ми визнаємо, що корупція сприймається по-різному, і прийmemo цей виклик, тоді це допоможе нам виплекати комплексне й багатодисциплінарне тлумачення корупції. Важливо, втім, поставити запитання: який тип поведінки може мати причинний зв'язок з цілою низкою явищ – від нечесності до падіння держав чи політичних систем?

Мабуть, конкретні визначення корупційних діянь краще пошукати в царині права. Але ж і правові стандарти теж відрізняються за підходами та конкретним втіленням. Відомо, що правові визначення мають складні формулювання технічного характеру і є вразливими до множинних тлумачень з боку адвокатів та суддів. У національному кримінальному законодавстві сформульовано досить конкретне тлумачення корупційної поведінки, яке є обов'язковим для кожного, хто перебуває на території держави, і може передбачати покарання для порушників (національне право з протидії корупції розглядається в Модулі 13 Серії модулів УНЗ ООН з протидії корупції). Міжнародні конвенції пішли ще далі в цьому напрямку та відобразили консенсусне бачення елементів, з яких складається корупційна поведінка (ці конвенції докладніше розглядаються в Модулі 12 Серії модулів УНЗ ООН з протидії корупції). Можна було б припустити, що такої однаковості думок важко досягти з огляду на історичні розбіжності, а також різноманіття культур та правових систем у світі. Але ж насправді консенсусний погляд існує, і про це свідчить схвалення в майже всесвітньому масштабі Конвенції ООН проти корупції⁵ (UNCAC) – всього станом на листопад 2021 р. 189 держав-учасниць приєдналися до цієї Конвенції. Аналіз ходу імплементації ними положень Конвенції дозволяє зробити висновок про майже загальну криміналізацію певних визначених у ній корупційних діянь.

Цікаво, що UNCAC не містить жодного визначення корупції як такої. Натомість у ній визначаються конкретні корупційні діяння і міститься заклик до держав-учасниць щодо криміналізації цих діянь в їхніх правових системах. Таке рішення частково є наслідком труднощів у визначенні терміну "корупція". А ще воно впливає з того факту, що масштаб корупції коливається від одиничного випадку підкупу звичайного митника до перетворення демократій на клептократії (тобто, правління корумпованих лідерів, які експлуатують людей і природні ресурси для одержання особистої вигоди та політичної влади).

⁵ Конвенція міститься у розділі «Корупція» на вебсайті Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (www.unodc.org).

Тут можна провести паралелі з іншими міжнародними документами, що стосуються таких глобальних злочинів, як організована злочинність і тероризм, щодо яких міжнародне співтовариство не дійшло згоди про визначення всеохопної концепції, але натомість підійшло до цього питання з позицій визначення конкретних діянь (міжнародні документи з питань організованої злочинності та тероризму розглядаються в Серії модулів УНЗ ООН з організованої злочинності та протидії тероризму⁶).

- UNCAC, зокрема, визначає як корупційні злочини такі діяння:
- Підкуп державних посадових осіб і підкуп у приватному секторі (статті 15, 16 та 21)
- Розкрадання майна державною посадовою особою та в приватному секторі (статті 17 і 22)
- Зловживання впливом (стаття 18)
- Зловживання службовим становищем (стаття 19)
- Незаконне збагачення (стаття 20)
- Відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом (стаття 23)
- Приховування (стаття 24) та перешкоджання здійсненню правосуддя (стаття 25) в контексті вищеперерахованих злочинів

Точне правове визначення цих злочинів має комплексний характер. Наприклад, у статті 15 UNCAC підкуп визначається як «обіцянка, пропозиція або надання державній посадовій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної вигоди для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи, з метою спонукати посадову особу вчинити будь-яку дію чи утриматись від вчинення дій під час виконання своїх службових обов'язків». Така сама термінологія вживається і в статті 21 UNCAC по відношенню до суб'єктів приватного сектору. І хоча це визначення може бути важким для усвідомлення, неважко зрозуміти саму сутність злочину – це обмін грошей або будь-якої іншої цінності на вигоду, яку надають політичні або економічні суб'єкти. Так само неважко зрозуміти наслідки цього злочину, які полягають в обході законних процедур, коли політична або економічна влада фактично продається на аукціоні тому, хто більше за неї заплатить. Те саме стосується розкрадання й незаконного привласнення майна. Поза складними правовими дефініціями сутність питання полягає в тому, що певна особа, якій довірено певну цінність (як-от майно, кошти або інвестиції), або привласнює цю цінність, або передає її певній третій стороні коштом інших осіб. По суті, йдеться про поєднання зради та крадіжки. Стаття 19 UNCAC містить визначення злочину зловживання службовим становищем. Цей злочин може відбуватися за таких ситуацій як патронаж (використання публічних ресурсів для винагородження окремих осіб за їхню підтримку на виборах); непотизм (преференційне ставлення до родичів); кумівство (працевлаштування друзів чи довірених колег або надання їм інших преференцій); секс-шантаж (вимагання сексуальних послуг як форми оплати) – усе це підриває незалежне або демократичне представницьке ухвалення рішень, а також чесні та змагальні процеси формування урядів або кадрових призначень до них. Так само як і злочини хабарництва та розкрадання майна, ці форми корупції вщерть руйнують прозорість, підзвітність та верховенство права. Така руйнація є не лише наслідком цих видів корупції – вона є також їхнім об'єктом і метою. Злочини, визначені UNCAC, а також обов'язки держав-учасниць Конвенції, що впливають з тих визначень, докладніше розглядаються в Модулі 12 Серії модулів УНЗ ООН з протидії корупції.

Наявність чіткого переліку корупційних злочинів є, звісно, корисною річчю, проте, здається, більш загальне визначення корупції теж допомогло б у дослідженні цього явища. Наприклад, Світовий банк⁷ (1997 р.) визначає корупцію як «використання публічної посади для особистої вигоди». У такому визначенні корупції наголос робиться на корупції в публічному секторі або корупції, учасниками якої є посадові особи, державні службовці або політики.

⁶ Доступ за посиланням: <https://www.unodc.org/e4j>

⁷ Доступ за посиланням: <http://documents.worldbank.org>

Проте сказане не означає, що приватний сектор перебуває поза цим явищем, адже він часто взаємодіє з публічним сектором, зокрема у сфері укладення контрактів. Насправді ж, особи з приватного сектору часто дають хабарі суб'єктам публічного сектору, а корупція зазвичай трапляється на перетині приватного багатства та державної влади (Роуз-Акерман і Паліфка, 2016). У той же час вищенаведене визначення корупції виключає випадки отримання хабаря особами, які працюють у приватному секторі (що інколи зветься «корупцією в приватному секторі» або «приватною корупцією»).

Відходячи від визначень, орієнтованих на публічні посади, Організація економічного співробітництва і розвитку⁸ (OECD) вважає корупцією «зловживанням перебуванням на публічній або приватній посаді для особистої вигоди», а неурядова організація Transparency International (TI) визначає її як «зловживання довіреною владою для приватної вигоди». Посилання на «приватні посади» та «довірену владу» на противагу суто «публічним посадам» або «публічній владі» становить важливий крок уперед, оскільки включає види корупції, які не пов'язані виключно з політиками, бюрократами або публічною владою. Наприклад, інвестори та ради директорів можуть довірити владу в компанії її генеральному директорові або фінансовому директорові, а якщо така людина бере хабарі, розкрадає гроші, вимагає сексуальних послуг або ухвалює шкідливі рішення внаслідок конфлікту інтересів, тоді має місце корупція. Питання про те, яким був технічний характер повноважень, якими ці особи зловживали – державним чи ні – не повинно мати жодного значення.

До того ж, протягом останніх сорока років кордон між приватним і державним секторами ставав дедалі більш розмитим. З одного боку, державні підприємства відіграють важливу роль в економіці, залучаючи державу до підприємницької діяльності, а з іншого боку, світ охопила тенденція до приватизації, дерегуляції та урядових заходів жорсткої економії. Чи дійсно влада, яку мають приватні в'язниці, служби безпеки, університети, заклади охорони здоров'я, медіа корпорації, геріатричні заклади чи компанії, що слідкують за правильністю паркування, є приватною за своїм змістом? Яку владу мають державні компанії: приватну чи публічну? Зловживання «довіреною владою» охоплює всі випадки корупції незалежно від того, у публічному чи приватному секторі працює особа, яка бере хабарі або займається розкраданням. Воно навіть включає випадки корупції у приватній релігійній сфері, коли, наприклад, особа, наділена владою, розкрадає кошти в місці відправлення релігійного культу. Повертаючись до корупційних злочинів, визнаних такими в UNCAC, слід зазначити, що, з одного боку, підкуп та розкрадання майна визначаються як злочини, що стосуються як публічного, так і приватного секторів, але з іншого боку, такі злочини, як зловживання впливом та зловживання службовим становищем, мають місце лише коли йдеться про «публічних посадових осіб». Утім, UNCAC надає широке визначення «публічної посадової особи», яка може бути будь-якою особою, що виконує публічну функцію. Отже, злочини зловживання впливом та зловживання службовим становищем можуть скоювати особи, які працюють у державних або приватних підприємствах, що надають послуги публічного характеру.

У літературі, присвяченій визначенню корупції, інколи наводяться концепції дрібної корупції, великої корупції та «захоплення держави», водночас, в UNCAC ці категорії корупції не розрізняються. «Дрібна корупція» означає поодинокі випадки корупції, які не торкаються верхніх ешелонів керівних структур уряду або структур економічної влади. Вона часто протиставляється масштабній або «великій» корупції. Якщо корупція проникає до керівних структур, вона може мати такі більш інституціоналізовані форми, як «захоплення держави», коли суспільні еліти (сьогодні зазвичай економічні еліти) поглинають уряди у власних цілях на противагу суспільним. В цілому ситуація «захоплення держави» виникає тоді, «коли законодавство, формально розроблене та належно ухвалене законодавчим органом (парламентом), надає пільги в корумпований спосіб» (Грейкар, 2015, с. 88).

⁸ Доступ за посиланням: www.oecd.org/corruption/anti-bribery/39532693.pdf

Спочатку цей термін був пов'язаний із діловими елітами, які користалися з державних ресурсів для особистої вигоди. Хеллман і Кауфман (2001 год) визначили захоплення держави як «зусилля фірм з формування законів, політики та нормативних актів держави у власних інтересах шляхом надання незаконної особистої вигоди державним посадовим особам». Потужні приватні кола можуть чинити вплив на (або здійснювати підкуп) посадових осіб та парламенти для підготовки законодавства, яке б, наприклад, надавало компаніям законний доступ до експлуатації природних ресурсів. «Захоплення держави» може статися незалежно від політичного режиму в тій чи іншій країні, однак найчастіше це відбувається в країнах з перехідними режимами, де публічна влада перебуває в процесі будівництва або відновлення інституцій. Однак, «захоплення держави» може мати місце і в розвинених та зрілих демократіях, насамперед тоді, коли лобісти працюють на користь компаній або галузевих асоціацій. Грейкар пояснює, що коли такі лобісти «намагаються зробити так, щоб закони писалися для сприяння їхній діяльності, або щоб поставити конкурентів у невідгідне становище, виникає питання про те, чи це елемент демократичного процесу представлення інтересів, або ж рішення та нормативні акти просто (саме так!) купуються» (Грейкар, 2015, с. 89).

Науковці, які вивчають корупцію в країнах Центрально-Східної Європи, звертають увагу на те, що політичні еліти можуть приватизувати державу для власної вигоди (Мунджіу-Піппіді, 2006; Іннес, 2013). Так само Фазекас і Тот (2016, с. 320) розглядають захоплення держави як «окрему мережеву структуру, де корумповані суб'єкти зосереджуються навколо певних елементів держави, що дозволяє їм діяти колективно задля досягнення власних цілей та на шкоду суспільному благу». Левіцкі і Зіблатт (2018, с. 78) користуються аналогією з футбольним арбітром для пояснення того, як політичні еліти захоплюють державні інституції. Арбітри – саме так як і публічні інституції – повинні працювати незалежно і в нейтральний спосіб для забезпечення чесної гри та дотримання всіма гравцями її правил. Однак, якщо деякі гравці (у цьому разі політичні еліти) змовляються з арбітрами, вони можуть під час гри легко вдаватися до обману. Якщо така змова триває довго, гравці можуть навіть переписати правила гри, щоб закріпити свою перевагу і гарантувати виграш у наступних іграх. Така сама логіка є застосовною до публічних інституцій, які, за аналогією з арбітрами, можуть стати об'єктом контролю з боку політичних еліт і припинити обслуговувати інтереси суспільства. Теоретично державу можуть «захопити» або ділові кола, або політичні партії, проте на практиці між цими двома формами «захоплення держави» немає чіткої межі. У зв'язку з цим відзначається, що Волліс (2006, с. 25) розрізняє корупцію систематичну, коли політика корумпує економіку, та корисливу, коли економіка захоплює політичну сферу.

> Наслідки корупції

Корупція має широкомасштабні наслідки. Деякі з цих наслідків є досить очевидними, натомість інші потребують пояснень. Вони включають таке:

Недосягнення Цілей сталого розвитку

Корупція перешкоджає досягненню Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй (ЦСР)⁹. ЦСР мають всеохопний характер, а отже здатність корупції стати на заваді їх досягненню не викликає здивування, адже цілком можна уявити, що «краще та сталіше майбутнє для всіх» часто суперечить інтересам окремих груп, і розмаїття видів корупції може звести цю мету нанівець. Таким чином, в умовах обмеженої спроможності держав країни не в змозі викоринити бідність, ліквідувати голод, забезпечити належну охорону здоров'я та якісну освіту для своїх громадян, гарантувати гендерну рівність та інші права людини, скоротити нерівність тощо.

⁹ Доступ за посиланням: www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/

Особливе значення має Ціль 16¹⁰ з числа ЦСР (або ЦСР 16), яка має назву «Мир, справедливість та сильні інституції» і спрямована на «сприяння розбудові миролюбного і інклюзивного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях». З огляду на потужний причинно-наслідковий зв'язок між корупцією та неефективними, непідзвітними та неінклюзивними інституціями, у трьох завданнях ЦСР 16, а саме в завданнях 16.4, 16.5 та 16.6 окремо йдеться про скорочення масштабів усіх видів корупції, зміцнення відновлення і повернення вкрадених активів та розвиток прозорих інституцій. Водночас корупція в багатьох аспектах обмежує досягнення всіх ЦСР, адже величезні суми, втрачені через корупцію, могли б бути спрямовані на підвищення стандартів життя через розширення доступу до житла, охорони здоров'я, освіти та водних ресурсів. Наприклад, за оцінками Африканського Союзу, через корупцію втрачається 25% усього валового внутрішнього продукту (ВВП) Африки (УНЗ ООН, 2015). Айдт (2010) досліджує взаємозв'язок між корупцією та сталим розвитком і доходить висновку про існування негативної кореляції між корупцією і зростанням, а також про те, що корупція може спрямувати країни на шлях нестабільності та розмивання фінансового базису. Крім того, в резолюціях, ухвалених Конференцією держав-учасниць UNCAC¹¹, постійно наголошується на зв'язку між корупцією та сталим розвитком. Саме тому міжнародному співтовариству слід ставитися до корупції як до перешкоди на шляху реалізації ЦСР і нарощувати зусилля з протидії їй, якщо ми дійсно бажаємо досягти ЦСР. У Додатку міститься таблиця ЦСР разом зі стислим поясненням того, як корупція впливає на кожну з 17 ЦСР. Крім того, в таблиці вказані модулі з Серії УНЗ ООН з протидії корупції, де розглядаються питання взаємозв'язку між корупцією та кожною конкретною ЦСР.

Економічні втрати та неефективність економіки

Хоча точні дані щодо втрат економіки від корупції отримати непросто, у звіті Міжнародного валютного фонду (МВФ) за 2016 рік¹² втрати від самого лише хабарництва були оцінені у розмірі від 1,5 до 2 трильйонів доларів США на рік. Це означає загальні економічні втрати в масштабі приблизно 2% від світового ВВП. При цьому такі дані не враховують економічні втрати від усіх інших видів корупції. Якщо говорити про шахрайство, відмивання коштів та ухилення від сплати податків, то, наприклад, витік тисяч документів, відомих під назвою Mossack Fonseca Papers¹³ (які зазвичай зветься ще Панамськими документами), викрив величезні економічні наслідки діяльності офшорних компаній для багатьох країн світу та економічної нерівності у світі. Зрештою, окрім безповоротних економічних втрат через корупційні дії, слід враховувати й неефективність економіки загалом. Коли працевлаштування (або контракти) пропонуються людям (чи компаніям), які дають хабарі або використовують особисті зв'язки, тоді від цього порушуються конкурсні засади відбору. В результаті кандидати або компанії з вищою кваліфікацією отримують відмову. І чим більше поширюються такі практики, тим менш ефективною стає економіка. У країнах, що розвиваються, корупція може стати причиною відставання в розвитку. Це стається тоді, коли міжнародні економічні та гуманітарні ініціативи зазнають невдачі через те, що кошти, виділені як позика чи допомога, розкрадаються або передаються неякісним підрядникам, що виграють конкурси корупційними засобами (внаслідок відкатів, хабарництва, кумівства тощо). Крім того, створюються перешкоди для ефективного використання ресурсів і як наслідок, скорочуються інвестиції у ті сфери (проекти), які дійсно цього потребують.

¹⁰ Докладніше див. www.un.org/sustainabledevelopment/peace-justice/

¹¹ Докладніше див. www.unodc.org/unodc/en/corruption/COSP/conference-of-the-states-parties.html

¹² Доступ за посиланням: www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2016/12/31/Corruption-Costs-and-Mitigating-Strategies-43888

¹³ Доступ за посиланням: <https://panamapapers.sueddeutsche.de/articles/56febff0a1bb8d3c3495adf4/>

Бідність і нерівність

Як правило, корупція не є зброєю слабких. У Нігерії внаслідок сумнозвісної історії підкупу, пов'язаної з міжнародною нафтовою компанією Shell, народ цієї країни було позбавлено понад 1,1 млрд дол. США¹⁴, бо ці гроші пішли не до державного бюджету, а в кишеню корумпованим чиновникам (Global Witness, 2017). При цьому за даними Світового банку (2019 р.), понад 50% населення цієї багатой на поклади нафти країни живе в умовах крайньої бідності. Цей приклад демонструє те, що, коли політичні та економічні системи починають служити корумпованим особам, багатство перерозподіляється на користь найменш нужденних. Корисливі оборудки й таємні домовленості загрожують таким механізмам, як політичне представництво та економічна ефективність. В умовах корупції фінансування освіти, охорони здоров'я, боротьби з бідністю, виборів та функціонування політичних партій може стати джерелом особистого збагачення для партійних функціонерів, бюрократів та підрядників. Відповідно, завдається шкода соціальним програмам та здатності політичних систем до перерозподілу ресурсів. Ключовий наслідок усіх вищенаведених прикладів – стан нерівних можливостей, за яких перевагу отримують лише особи, що є частиною корупційної мережі.

Особисті втрати, залякування і незручності

Коли людина стикається з корупцією, цей досвід навряд чи є позитивним. Маєш дати хабаря, аби лікарі звернули на тебе увагу, а також щоб отримати дозвіл на будівництво, забрати пакунок або стати абонентом телефонних послуг. Суддя виносить негативне рішення щодо сторони провадження не на основі фактичних обставин справи, а тому, що інша сторона дала хабаря, має зв'язки з впливовим «рішалою» або ж має те саме расове чи етнічне походження. Людину побито, кинуто за ґрати або їй призначено вищу суму штрафу тільки за те, що вона відмовилася давати хабар, якого вимагав поліцейський. Пенсійні фонди переходять у володіння шахраїв або залучаються до схем відмивання коштів. У той час як жертви корупції несуть особисті втрати, страждають від залякування та незручностей, особи, які вчиняють корупційні діяння та створюють корупційні схеми, як правило, отримують особисту вигоду, відчуття переваги та більше зручностей – доти, доки не буде забезпечено дотримання закону.

Деградація публічного і приватного секторів

Сукупним результатом окремих корупційних діянь стає деградація. Незалежно від того, чи йдеться про публічний або приватний сектор, погіршується якість товарів та послуг, а їх набуття стає дедалі дорожчим, часозатратним та несправедливим. Якщо поліцейським, лікарям та держслужбовцям можна давати хабаря без будь-яких наслідків, тоді люди, які мають найбільший успіх у вимаганні цих грошей, просуваються вперед на шкоду чеснішим колегам та тим, хто за своїми діловими якостями, можливо, працює краще. Крім того, якщо подолати конкурентів на ринку можливо шляхом отримання політичних привілеїв та корупційним практикам, компанії втрачають стимули до покращення якості товарів та послуг. Замість прагнення до інновацій та ефективності, державні підприємства та галузі будують свою структуру заради збагачення чиновників. Наслідком може бути втрата внутрішньої мотивації всередині організацій. Відбувається деморалізація працівників та керівництва. Люди починають ставити під сумнів цінність наполегливої праці та інновацій.

¹⁴ Доступ за посиланням: www.globalwitness.org/en/campaigns/oil-gas-and-mining/shell-knew/

Збої у функціонуванні інфраструктури

Коли в серпні 2021 року в Генуї зруйнувався міст¹⁵, що призвело до загибелі щонайменше 39 людей, розглядалося багаторізних можливих причин цієї події. Корупція була найочевиднішою з цих причин, проте в ході подальшого розслідування було доведено, що компанія, яка будувала цей міст та перебувала під контролем мафії, використовувала в будівництві низькоякісний цемент. Широко відомим є той факт, що будівельна галузь є цінним джерелом прибутку для мафії та каналом для її операцій з відмивання коштів (додаткову інформацію про організовану злочинність можна знайти у Серії модулів УНЗ ООН про організовану злочинність). У тих галузях і компаніях, де панує організована корупція, руйнуються нагляд і конкуренція. Відповідно, у звіті організації «Мексиканці проти корупції та безкарності» за 2017 рік¹⁶ йшлося про те, що корупція стала причиною руйнування понад 40 будинків під час землетрусу у вересні 2017 р. в Мехіко. Як з'ясувалося, були порушені, норми землекористування та надання дозволів. Очевидно це сталось внаслідок підкупу, кумівства та зловживання впливом, що призвело до появи вкрай небезпечних будівель навколо столиці.

Викривлення економічних і політичних систем

Системи, які описувалися вище як такі, що деградують, насправді функціонують, але лише для корумпованих суб'єктів та приносять вигоду лише з для них. Схеми приватної та публічної корупції поширюються і створюють соціальні системи, викривлені на користь приватних інтересів. Такі системи мають різні назви: політичне кумівство, клановий капіталізм, картельна практика політичних партій, олігархія, плутократія та навіть клептократія. Люди, які мають міцні етичні принципи (а також ті, в кого немає великих грошей, зв'язків, благ, які вони могли б роздавати, або «жорсткої сили» у вигляді зброї чи приватних силових структур), втрачають представництво, вплив та владу.

Безкарність і вибіркоче правосуддя

Коли корупція проникає в систему правосуддя, люди не можуть більше розраховувати на те, що прокурори та судді виконуватимуть свої обов'язки належним чином. Впливові люди можуть уникати правосуддя. Будь-які громадяни, насамперед ті, в кого мало ресурсів або впливових друзів, можуть бути несправедливо обвинувачені у скоєнні злочинів, позбавлені справедливого суду і неправомірно позбавлені волі. Матеріали з питань запобігання корупції та посилення доброчесності суддів доступні на вебсайті Глобальної мережі суддівської доброчесності УНЗ ООН¹⁷.

Посилення антиліберального популізму

У звіті ТІ за 2017 рік¹⁸ та в кількох наукових публікаціях доводилося, що корупція частково підживлює посилення авторитаризму¹⁹. Говорячи стисло, корупція посилює нерівність, знижує підзвітність держави перед суспільством та її політичну чутливість, а отже породжує зростання невдоволення та посилює скруту серед громадян, які тоді з більшою готовністю сприймають антиліберальну і жорстоку політику (та навіть можуть вимагати її). Така політика перекладає провину за економічну нестабільність та політичний занепад на мігрантів або інші меншини, а також на економічні та політичні еліти, з якими в теорії слід учинити швидку та рішучу розправу. Тоді верховенство права, а також ліберальні цінності толерантності та людської гідності стають перешкодою на шляху до бажаних змін. У більш загальному плані питання цінностей розглядається в Модулі 2 Серії модулів УНЗ ООН з питань доброчесності та етики.

¹⁵ Доступ за посиланням: www.nzherald.co.nz/world/news/article.cfm?c_id=2&objectid=12108804

¹⁶ Доступ за посиланням: <https://mexiconewsdaily.com/news/buildings-fell-during-earthquake-due-to-corruption/>

¹⁷ Доступ за посиланням: www.unodc.org/ji/en/resdb/

¹⁸ Більше інформації доступно за посиланням: www.transparency.org/news

¹⁹ Див., наприклад, пост Балісакана у блозі від 2017 р.: <https://globalanticorruptionblog.com>

Організована злочинність і тероризм

Злочинці мають успіх у таких суспільствах, де можна відмивати доходи, приховувати фінансові джерела та підкупати хабарями (включно з подарунками, послугами та іншими вигодами) представників судової влади та політиків. Відповідно, зростає і рівень насильства, незаконного обігу наркотиків, проституції, сексуального рабства, викрадень людей і залякування. Причинно-наслідковий зв'язок працює тут в обох напрямках. Не лише організована злочинність призводить до корупції. Можливості для корупції, які залишає слабка, недбала або неспроможна держава, теж можуть породжувати організовану злочинність. Подальший розгляд питань зв'язку між корупцією та організованою злочинністю міститься в Модулі 11 Серії модулів УНЗ ООН з протидії корупції та в Модулі 4 Серії модулів УНЗ ООН з організованої злочинності.

Держава з обмеженою спроможністю

Якби навіть громадяни непохитно вимагали розв'язання вищезгаданих проблем, корупція все одно послаблює спроможність політичної системи. Наприклад, політичні системи виявляються нездатними до розв'язання соціальних проблем, подолання яких загрожує корисливим інтересам, в міру поширення хабарництва, зловживання впливом та «захоплення держави». Звісно, всередині держави це явище ніколи не буде названо його справжнім іменем. Адже неспроможність держави може виявлятися в безліч способів, які відволікають увагу та вводять в оману, як-от питання, що розколюють суспільство, зміна структури політичних партій, поява скандалів та величезних зовнішніх проблем, які відволікають увагу від проблем структурного характеру тощо. В умовах «захоплення держави» можна очікувати, що так званий політичний арбітраж перетвориться на надзвичайно ефективну стратегію. Матиме місце взаємне маніпулювання проблемами для зриву системних реформ. Ба більше, за твердженням Делла Порта і Ваннуччі (2005), корупція настільки потужно підриває етику державної служби та настільки глибоко змінює політичну культуру, що робить практично неможливими змістовні реформи в інтересах суспільства.

Посилення поляризації та нестабільності

Коли корупція та, зокрема, «захоплення держави» стають нормою, це може призвести до поляризації серед громадян: одні підтримуватимуть корумпований режим (через відкати та подачки), а інші виступатимуть проти. Коли суспільні групи мають діаметрально протилежні погляди, зменшується поле для компромісу та аргументованого діалогу. Тоді політика оцінюється не на основі ідеології чи внутрішньої сутності того чи іншого проекту, а на підставі того, хто пропонує політику, та які дивіденди можуть одержати групи конкурентів.

Зміна клімату та шкода, що завдається біорізноманіттю

Корупція завдає шкоди фінансуванню заходів з протидії зміні клімату, підриває відповідні ініціативи, руйнує програми збереження лісів та сталого лісівництва, є живильним середовищем для злочинів проти дикої природи та рибальства (детальнішу інформацію можна знайти в Серії модулів УНЗ ООН з питань злочинів проти дикої природи, лісів та рибальства). У звіті ТІ за 2011 рік²⁰ та додаткових публікаціях ТІ робиться наголос на цих та інших негативних наслідках корупції в контексті зміни клімату та охорони довкілля. У ширшому плані в книзі Наомі Кляйн «Змінюється все: капіталізм проти клімату»²¹ (2014 р.) докладно описується, як «захоплення держави» грошовим капіталом звело нанівець зусилля законодавців з розв'язання проблеми зміни клімату в США. Її аналіз можна застосувати до багатьох країн в усьому світі, якщо згадати, який вплив мають викопне паливо та автомобільна промисловість на уряди, призначені як в результаті виборів, так і без них, по всій земній кулі. Згубний вплив корупції на рибальство докладно розглядається в публікації «Гнила риба» (Rotten Fish)²² (УНЗ ООН, 2019), а в доповіді «Дозвіл на крадіжку» (Authorized to Steal)²³ розкривається, як корупція уможливорює незаконну лісозаготівлю кримінальними угрупованнями в Перу.

²⁰ Доступ за посиланням: www.transparency.org/whatwedo/publication/global_corruption_report_climate_change

²¹ Доступ за посиланням: <https://thischangeseverything.org/>

²² Доступ за посиланням: www.unodc.org/documents/Rotten_Fish.pdf

²³ Доступ за посиланням: www.ciel.org/reports/authorized-to-steal/

Порушення прав людини

Багато історичних джерел, включно із збіркою есе XVIII століття на тему корупції та тиранії, відомою під назвою «Листи Катона», містять спостереження про те, що корумповані правителі схильні ставитися до громадянських свобод як до перешкоди на шляху консолідації влади. Можливо, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) було останнім серед тих, хто відзначили вагомий зв'язок між корупцією та порушеннями прав людини²⁴. Особи, які викривають корупцію і виступають проти неї, стають жертвами вбивств та різноманітних порушень прав людини, але, крім того, корупція сама по собі зменшує здатність держави боротися з порушеннями громадянських і політичних прав та вживати необхідних заходів для їх гарантування, у тому числі соціально-економічних, прав, що нерідко вимагає комплексних ініціатив від влади. Вважаючи корупцію «структурною перешкодою реалізації прав людини», УВКПЛ зробила докладний огляд багатьох зв'язків між цими двома сферами. Подальший розгляд цього питання, а також посилання на наукові роботи на тему зв'язку між корупцією та правами людини, містяться у Модулі 7 Серії модулів УНЗ ООН з протидії корупції.

Збройні конфлікти і жорстокі злочини

Звуження спроможності держави та можливостей для розвитку через корупцію можуть призвести до незахищеності та навіть збройного конфлікту (див., наприклад, Світовий банк, 2011; Світовий банк, 2017). Справді, корупцію визнано чинником дестабілізації та зрештою «двигуном конфлікту» (USIP, 2010, с. 7). Буває важко довести причинно-наслідковий зв'язок між корупцією та жорстокими злочинами (включно з геноцидом, війсьними злочинами та злочинами проти людства), втім, механізмами правосуддя перехідного періоду корупція визначається як першопричина конфлікту та жорстоких злочинів. Див., наприклад, Звіт Комісії з правди та примирення у Сьєрра-Леоне²⁵ (2004, гл. 2, п. 13) та Підсумковий звіт Комісії з правди та примирення в Ліберії²⁶ (2009, т. II, ст. 16–17). У Тунісі після «арабської весни» корупцію було визнано першопричиною конфлікту навіть до того, як там запрацювали механізми правосуддя перехідного періоду. Так, наприклад, закон Тунісу про перехідне правосуддя²⁷ від 2013 року та Комісія з правди та гідності (Instance Vérité et Dignité або IVD), створена цим законом, були спрямовані на встановлення відповідальності за спадщину країни у вигляді шаленої корупції та порушень прав людини, а також на допомогу в реформуванні інституцій, які брали участь у таких злочинах. Інший актуальний приклад – звіт 2018 р.²⁸ Ініціативи правосуддя відкритого суспільства (Open Society Justice Initiative), де містяться приклади зв'язку між корупцією та злочинами проти людства, скоєними в Мексиці. Подальший розгляд цього питання, а також посилання на наукові роботи на тему зв'язку між корупцією та конфліктами, містяться в Модулі 11 Серії модулів УНЗ ООН з протидії корупції.

Суспільне невдоволення і цинізм

Люди втрачають довіру до лідерів, соціальних систем (державних інституцій), а інколи – навіть довіру до суспільства та етичних принципів як таких, якщо вони знають, що корупція має повсюдний характер, а ті, хто нею займається, не притягуються до відповідальності. Зі зростанням політичної безвідповідальності таке сприйняття триває протягом довгого часу, зменшуючи політичну участь.

²⁴ Доступ за посиланням: www.ohchr.org/EN/Issues/CorruptionAndHR/Pages/CorruptionAndHRIndex.aspx

²⁵ Доступ за посиланням: www.sierraleonetr.com

²⁶ Доступ за посиланням: <https://web.archive.org/web/20170515033212/http://trcofliberia.org/>

²⁷ Доступ за посиланням: www.ilo.org/dyn/natlex/docs/SERIAL/95319/112171/F-313159060/TUN-95319.pdf

²⁸ Доступ за посиланням: www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/corruption-that-kills-en-20180502.pdf

Ба більше, суспільне невдоволення та відчуття поширеності корупції можуть зі свого боку відкрити шлях до участі самих громадян у корупційних оборудках. Це явище розглядається у блозі «Парадокс таксиста»²⁹. Нездатність виправдати очікування суспільства щодо нетерпимості до корупції може мати згубні наслідки для легітимності державних інституцій та власне користі від існування формальних положень, дотримання яких очікується від громадян та компаній, а це може призводити до посилення толерування суспільством безвідповідальної та утриманської поведінки.

Вищезгадані наслідки корупції можна поділити на такі категорії: економічні, політичні, моральні або психологічні, гуманітарні, екологічні, безпекові тощо. Щоб допомогти у кращому розумінні корупції, наступний розділ містить розгляд деяких глибших сенсів корупції.

> Глибші сенси корупції

На основі аналізу різних тлумачень корупції ми можемо сформуванати комплексне усвідомлення цього явища та повніше зрозуміти його. Нижче розглядаються кілька тлумачень корупції, які можуть стати нам у пригоді.

Моральні якості та громадянські чесноти

Один з основних способів тлумачити корупцію – це розглядати її як рису характеру або ваду. Вона асоціюється з такими рисами характеру, як жадібність, підступність, марнотратство, заздрість і самопотурання. Такі особисті вади можуть впливати на результати професійної діяльності на публічній посаді. Ці вади можуть набувати ширшої суспільної та політичної актуальності, якщо вони чинять руйнівний вплив на соціальні інститути та соціальний порядок або викривлюють їх (огляд див. у Міллер, 2004). Розгляньмо цей обмін думками між давньогрецьким філософом Сократом і Адімантом, одним із його співрозмовників, з праці Платона «Держава» (381 рік до н.е.):

Сократ: «Якщо в державі шанують багатство й багатіїв, то починають менше цінувати добродієність чеснотливих людей».

Адімант: «Це зрозуміло».

Сократ: «А люди завжди прагнуть того, що в ціні, і нехтують тим, що не цінується».

Давні греки, будучи, як і ми, стурбовані з приводу плутократичного і клептократичного правління, користувалися словом «олігархія» для визначення системи правління небагатьох осіб у цілях збагачення (Кюхнер, 2016, с. 2464). Ця термінологія має своїм ключовим підтекстом перехід від відносно чесної політичної практики до несправедливої та брудної.

²⁹ Доступ за посиланням: <https://globalanticorruptionblog.com/2018/06/20/guest-post-the-taxi-driver-paradox-or-how-descriptive-social-norms-shape-corrupt-behavior/>

Досліджуючи різні грецькі слова, які зазвичай перекладаються англійською як «corruption», Арлін Саксонхауз (2004, с. 31) зауважує: «усі вони передбачають втрату певної цілісності, втрату форми і вказують на процес змін, який призводить до такої втрати». У цьому об'єктивному, позаціннісному сенсі, термін corruption означає розпад певної сутності та її заміну іншою, але не обов'язково цей динамічний процес має бути негативним чи небажаним. Сократа, який був міцно переконаний у логіці та цінності своїх міркувань, було звинувачено у розбещенні [corrupting] афінської молоді. Щоб зробити висновок про те, що його вчення було зазіханням на чеснотливість його учнів, слід сформулювати конкретне поняття «чесноти», яке неминуче матиме суб'єктивний характер. Як зауважує Саксонхауз (2004, с. 35), афіняни розуміли чесноту як поняття, що виводилося з вірності власним традиціям та звичаям. Сократ сам собі виніс вирок тим, що визнав: його розуміння чесноти суперечить цьому, адже він вчив, що душа важливіша за тіло, репутацію чи багатство. Приклад Сократа наочно демонструє те, що, залежно від обставин, явище, поійменоване словом “corruption” [корупція, розбещення, розкладання], може бути цілком виправданим. Чи розбещував Махатма Ганді своїх співвітчизників тим, що робив їх противниками британського імперіалізму? Тут результат аналізу залежить від того, чи були з самого початку ті цінності або соціальна система, які руйнувалися та перетворювалися, правильними, а як ні, то, поза сумнівом, існували чіткі аргументи для їх оскарження. Таку ж логіку можна застосувати й до випадків громадянської непокори.

Іншим важливим текстом, вартим розгляду, є відомий есей про громадянську непокору авторства американця XIX століття Генрі Девіда Торо. Торо потрапив до в'язниці за відмову платити податки під час Американсько-мексиканської війни. Він був переконаний – і, здається, справедливо, що його долари у вигляді податків пішли б на підтримку кампанії уряду США з розширення рабовласництва. У цьому випадку порушення закону було найетичнішим вчинком, і Торо відчув себе зобов'язаним слідувати поклику свого сумління на протидію вимогам закону. Так само й «розбещуючи» молодь, Сократ насправді прищепив їй досконалі навички критичного мислення та привернення уваги до власних душ на ціннісній основі замість зосередження на багатстві, тілесних пожаданнях і репутації.

Якщо говорити по суті, класичний погляд на корупцію асоціює її, як правило, з ідеєю втрати цілісності або відхилення від справжніх цілей. Корупція посідає важливе місце у роботі Макіавеллі, де був зроблений наголос на занепад громадянських чеснот через корисливість і жадібність, що означало перемогу приватних інтересів над суспільним благом. Стурбованість з приводу громадянських чеснот була підхоплена такими авторами другої половини XX століття напрямів «республіканського ревізіонізму» або «громадянського гуманізму», як Бернард Бейлін (Bernard Bailyn), Гордон Вуд (Gordon Wood) та Дж.А.Поук (J.A. Pocock) (розгляд цих підходів див. у: Burt, 2004, с. 103–107). Разом з тим вже ближче до нашого часу Томпсон (1995) та Лессі (2018) розробили «інституціоналістську» теорію політичної корупції. Корупція може траплятися на індивідуальному рівні й бути пов'язаною із сумнівними особистими вигодами на порушення особистої моралі або професійної етики. У той же час корупція може набувати інституційного виміру, якщо самі інституції побудовані в такий спосіб, який відхиляє їх від їхньої початкової місії. Хрестоматійний приклад – фінансування передвиборчих кампаній у США. За роз'ясненнями Чеві та Ферретті (2017, р. 3):

У США кандидатам на виборах дозволяється одержувати фінансову підтримку від надзвичайно широкого кола приватних джерел, яке включає звичайних громадян, приватні корпорації та навіть культурні чи релігійні групи. А отже, може статися так, що політик, одержавши фінансову підтримку, скажімо, від приватної компанії, після свого обрання проштовхуватиме певні регуляторні акти, спрямовані на зниження податкового тиску в регіоні, де ця компанія працює.

Так, якщо навіть кандидати не роблять нічого протизаконного на індивідуальному рівні, зрозуміло, що практика приватних пожертвувань є вразливою до політичної корупції. Отже, можна аргументувати, що інститут демократичних виборів є корумпованим, адже «інституціоналізована практика отримання приватних коштів на фінансування передвиборчих кампаній ставить інститут демократичних виборів у залежність від... свавільного впливу фінансової влади» (Чева і Ферретті, 2017, с. 3). Відповідно, інституціональний підхід передбачає, що, досліджуючи корупцію, ми маємо зосередитися на «поганій цеберці» (викривленні інституційних практик і механізмів), а не на «гнилих яблуках» (індивідуальній негідній поведінці).

Андеркаффлер (2013) зазначає на основі досліджень багатьох історичних джерел, що корупція включає «егоцентризм, самопотурання, а також послаблення та відкинення обмежень, які накладають соціальні зв'язки». На думку Андеркаффлера, корупція, поза своїм впливом на характер і мораль індивідумів, пов'язана із «силами, які підточують, викривлюють та розкладають», а також підривають суспільний лад. Вона пише, наприклад, що «корумпований політик не лише становить загрозу для окремих осіб... його існування загрожує всій системі урядування, заснованій на надійності, довірі та верховенстві права, елементом якої він є» (Андеркаффлер, 2013, с. 6). У цьому моральне тлумачення корупції перетинається з її політичним розумінням.

Політичні аспекти корупції

Зазвичай політична корупція асоціюється з корупцією державних інституцій та посадових осіб. Деякі випадки політичної корупції впливають на виборчий процес, як-от купівля голосів та фальсифікація результатів виборів, проте існують і витонченіші форми неналежного впливу, як-от вже згадуване вище приватне фінансування виборчих кампаній. Наприклад, глобальна доповідь Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) містить висновок про те, що «виплата передвиборчих боргів у вигляді політичних преференцій породжує окремий вид корупції, який можна часто зустріти в усьому світі» (USAID, 2003, с. 7). В аналогічному контексті С'юзан Роуз-Акерман (2010а) застосовує до корупції підхід «демократичної легітимності». За цією концепцією, корупція «замінює критерії, засновані на заслугах, потребі, ефективності та інших цінностях, на критерій, пов'язаний з готовністю платити». Визначення корупції, дане Карлом-Гайнцем Нассмакхером, виходить із того ж самого ключового припущення: економічні критерії розподілу ресурсів (здатність та готовність платити) слід відокремити від демократичних критеріїв досягнення політичних результатів (голосування, аргументи по суті, суспільна думка тощо). Він визначає корупцію як «прихований обмін між двома ринками: ринком політичних і адміністративних послуг та ринком економічним або соціальним» (Нассмакхер, 2009, с. 21). Банерджи і Панде (2009) у своєму емпіричному дослідженні корупції серед кандидатів на політичні посади в Індії виявили значну залежність між політичною корупцією і так званою «етнізацією виборців» (перевагою, яку віддають виборці партії, що представляє їхню етнічну групу). Джонстон (2005) описує те, як такий обмін може стати синдромом корупції, яку він зве «корупцією ринку впливу». Ця модель корупції «обертається навколо використання багатства для здобуття впливу всередині потужних політичних і адміністративних інститутів, причому політики часто «здають в оренду» власний доступ до них». Подальший розвиток цієї теми див. у Модулі 3 Серії модулів УНЗ ООН з протидії корупції.

Коли цей ринок впливу поширюється і стає потужним, він докорінно змінює політичну систему, про що свідчить таке формулювання Нассмакхером різниці між демократією і плутократією: «у той час як демократія – це політична система, що ґрунтується на рівній участі багатьох людей, плутократія – це система, де домінує багатство заможної меншості» (Нассмакхер, 2009, с. 239). Таке формулювання означає ситуацію, за якої корумповані суб'єкти отримують політичну владу, а потім переходять до зміни правил гри, аби самим одержувати вигоду та ставити у невідгдане становище своїх економічних та політичних опонентів.

Розглядаючи небезпеку виникнення ринку впливу у фінансуванні передвиборчих кампаній, політичних партій та політичної реклами, низка судів вищої ланки, включно з Верховним судом США, Верховним судом Канади, Європейським судом з прав людини та Верховним федеральним судом Бразилії, проводила дебати щодо конституційності положень про політичне фінансування та висловлювала занепокоєння з приводу політичного впливу багатіїв. Одним з таких прикладів є рішення Верховного суду США від 2003 р., де розглядалося питання конституційності федерального закону (закону Маккейна-Фейнголда про фінансування кампаній), який регулює фінансування політичних партій. Після розгляду фактичних доказів у справі, Верховний суд постановив, що «існують суттєві докази... того, що масштабні готівкові пожертвування до національних політичних партій породжують корупцію і мають вигляд корупції». Відповідно, Суд визнав конституційним оскаржуваний федеральний закон. Див. справу «Макконнел проти Федеральної виборчої комісії» (McConnell v. Federal Election Commission), 540 U.S. 93 (2003). Витяги з цього рішення містяться у статті «Афера троянського коня» (The Trojan Horse Affair) у «Нью-Йорк Таймс»³⁰. У цьому контексті слід нагадати, що, згідно з інституційною теорією політичної корупції, самі інституції стають корумпованими, якщо їхня структура змушує їх відхилитися від своєї початкової місії (див. розгляд цього питання у попередньому пункті вище).

Марк Воррен (2004) у своїй праці щодо корупції в умовах демократії зсуває фокус уваги з легалістських концепцій корупції як порушення визначених правил на розгляд корупції, що виникає у змагальних процесах, внаслідок яких створюються спільні цілі, норми та правила. Якщо корупція виникає всередині демократії, це зазвичай свідчить про дефіцит демократії та порушення правил інклюзивності та політичної рівності.

Економічні аспекти корупції

Розуміння злочинної діяльності Гері Бекером, нобелівським лауреатом 1968 року, дає можливість студентам поміркувати над тим, яким буває інший світогляд: «Людина скоює злочин, якщо для неї очікувана користь перевищує ту користь, яку вона могла б отримати, спрямовуючи свій час та інші ресурси на інші види діяльності». Отже, деякі люди стають «злочинцями» не тому, що їхня основна мотивація відрізняється від мотивації інших людей, а тому що для них інакшим є співвідношення вигоди та затрат» (Делла Порта і Ваннуччі, 2005, с. 2). Економічний погляд зсуває увагу в бік подібних міркувань щодо витрат та вигоди, при чому витрати залежать від імовірності того, що тебе спіймають, та від суворості присудженого покарання.

З погляду співвідношення витрат і вигоди або відповідно до лібертаріанського світогляду, хабарі, «платежі за спрощення формальностей» та зловживання впливом можуть розглядатися як виправдані спроби ухилитися від (або принаймні обійти) застосування неефективних і тяжких нормативних положень. Наприклад, Арноне і Борліні (2014) описують дослідження, яке проводилося ще в 1960-х роках, в ході якого було зроблено висновок про те, що корупція може «мастити колеса комерції, скорочуючи тим самим операційні витрати та знижуючи вартість капіталу». Із цього погляду хабарі можна оцінювати як скорочення соціально-економічних витрат, понесених внаслідок регулювання, «за допомогою спрямування дефіцитних ресурсів до тих покупців, які можуть сплатити більшу ціну» (Арноне і Борліні, 2014, с. 15). Такі аргументи дають економічне обґрунтування корупції.

Інший економічний погляд наголошує на ролі «моральної ціни» у загальному рівнянні витрат і вигоди, з яким стикаються суб'єкти, що мислять раціонально і готові скоювати корупційні діяння. Тут економіка переплітається з мораллю, адже внутрішні переконання кожного суб'єкта, скомпрометовані корупційною поведінкою, стають чинником аналізу витрат і вигід, оскільки, наприклад, почуття провини знижує загальну корисність.

³⁰ Доступ за посиланням: www.nytimes.com/interactive/2022/podcasts/trojan-horse-affair.html?channel=display&areas=banner&campaign=TrojanHorse

Отже, якщо корумповані особи і мають вигоду від хабарів, вони, втім, несуть моральні витрати, пов'язані з компрометацією їхніх особистих організаційних чи політичних систем цінностей, дотримання яких посилювало їхній соціально-психологічний добробут (Делла Порта і Ваннуччі, 2005, с. 2). Однак, обидва автори попереджають, що в міру подальшого поширення корупції відбувається зниження її моральної ціни, оскільки світ корупції прагне нормалізувати корупційну поведінку представників політичних і ділових кіл.

Над економічним виміром корупції міркували й інші автори, включно з Роуз-Акерман і Стігліцом. Стігліц (2002), наприклад, критикував приватизацію та «ринковий фундаменталізм», який лежить в основі економічної глобалізації, та заявляв таке: «Мабуть, найсерйознішою проблемою приватизації, як це дуже часто було на практиці, є корупція». Він стверджує, що «процес приватизації з фальсифікованими результатами було задумано для того, щоб максимально збільшити грошові суми, які міністри уряду могли б покласти у власні кишені, а зовсім не ті гроші, які потрапили б до державної скарбниці, не кажучи вже про загальну ефективність економіки» (Стігліц, 2002, с. 58). Підхід Роуз-Акерман, відпрацьований у період між 1978 та 2010 роками, робить наголос на індивідуальних стимулах та на потребі в переосмисленні інституцій для того, щоб вплинути на витрати і вигоди корупційної поведінки³¹. Інші розділи економічної літератури з питань корупції присвячені негативним зовнішнім наслідкам корупції та експериментальним доказам, які визначають її основоположні мотиви (Вантчекон і Серра, 2012).

Культурні аспекти корупції

В літературі, що описує корупцію, культура визначається як «домінантні вірування, ставлення та поведінка в певному суспільстві» (Голмс, 2015, с. 4). Деякі науковці, які виявляють підвищену увагу до культурних особливостей, розглядають західні антикорупційні норми як такі, що мають етноцентричний характер і є навіть джерелом культурного імперіалізму. Їхнє ключове твердження полягає в тому, що всілякі платежі, подарунки та послуги відіграють легітимну роль у соціальній тканині багатьох культур попри те, що такі практики критикуються в західних суспільствах як корупційні. Хоча, безумовно, у культурному розумінні корупції є певна доля істини, все одно важливо виявляти пильність до використання (або запозичення) таких ідей корисливими суб'єктами як виправдання нав'язування власної волі народам або місцевим культурам з боку еліт чи представників зовнішніх інтересів. Роуз-Акерман і Паліфка (2016) відзначають, що деякі культурні антропологі «відмовляються вважати правочини корупційними, якщо вони ґрунтуються на емоційних зв'язках, або ж стверджують, що, навіть якщо вони і є формально незаконними, все одно така практика є соціально прийнятною, економічно вигідною й такою, що компенсує недоліки влади та виборчих інститутів». Базові цінності тоді зосереджуються навколо особистих відносин, сім'ї або приналежності до етнічної групи, взаємності та довіри. Деперсоналізовані економічні та політичні норми, а також професійні бюрократичні структури поширені далеко не в усьому світі, а там, де вони поширені, успішність їх реалізації не є скрізь однаковою. Така аргументація багато в чому нагадує претензії морального релятивізму та загрозу універсальним цінностям з їхнього боку. Питанням універсальних цінностей, які проникають у конкретні національні, культурні та релігійні традиції, присвячений Модуль 2 Серії модулів УНЗ ООН з доброчесності та етики. Слід зазначити в цьому контексті, що не лише держави становлять основу культури – вона може бути й регіональною, і субрегіональною, й організаційною. Питання організаційної культури та її впливу на етику та протидію корупції розглядаються в Модулі 7 Серії модулів УНЗ ООН з доброчесності та етики.

³¹ Доступ за посиланням: www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/36878/ssoar-2010-rose-ackerman-The_institutional_economics_of_corruption.pdf?sequence=1

> Вимірювання корупції

Вимірювання корупції не є ключовою темою цього модуля, але ця тема тісно пов'язана з вищевикладеними міркуваннями. Спроби виміряти корупцію спрямовані на виявлення природи і впливу цього явища, вони необхідні для розробки антикорупційних заходів. Вимірювання корупції можна застосувати для визначення тенденцій та демонстрації масштабів і обсягів окремих видів корупції. Воно може статися в нагоді політикам, аналітикам та науковцям для розробки ефективних інструментів зниження рівня корупції. Докладніше питання про важливість вимірювання корупції розглядається в посібнику «Національні стратегії протидії корупції: практичний посібник з розроблення та реалізації» (УНЗ ООН, 2015, глава II)³².

Хоча вимірювання корупції має важливе значення, це завдання є складним. Як буде показано нижче, існують різні методи вимірювання корупції й кожний з них має свої переваги та недоліки. Ба більше, кожен з методів розроблено так, щоб виявити певні явища та проігнорувати інші. Для оцінювання сильних і слабких сторін методологій вимірювання слід дати відповідь на запитання про те, що конкретно сподівається виміряти кожна з методологій, а також про те, як формулюються і з чого складаються її параметри. Друга частина запитання передбачає порівняння того, що насправді вимірює той чи інший індекс або рейтинг, із його заявленими цілями щодо вимірювання. Перед тим, як розглядати позитивні та негативні сторони різних вимірювальних методів, слід мати загальне уявлення про ці методології. Дедалі більше зростає корпус наукової літератури, в якій порівнюються та критикуються різні підходи до вимірювання корупції (див., наприклад, Голмс, 2015; Грейкар і Пренцлер, 2013; Швікерат, Варрайч і Лі-Сміт, 2017). Голмс (2015) пропонує як базову модель розподіл вимірювань на три категорії: офіційна статистика, дослідження сприйняття та дослідження на основі досвіду.

Різні підходи до вимірювання корупції докладно описуються в Посібнику з досліджень корупції³³ (УНЗ ООН, ПРООН та УНЗ ООН – INEGI, 2018, с. 20-29). Цей Посібник був розроблений для надання інструкцій з моніторингу ходу досягнення завдання ЦСР 16.5, де міститься заклик до держав «істотно скоротити масштаби корупції та хабарництва в усіх їхніх формах». У посібнику підкреслюється, що ті методи вимірювання, які мають контекстуалізований характер, ґрунтуються на досвіді та беруть за основу окремі країни, є набагато точнішими, ніж непрямі або комбіновані методи, або ж методи, спрямовані на формування міжнародних рейтингів. У Посібнику різні підходи до вимірювання корупції діляться на прямі і непрямі методи в такий спосіб:

- Прямі методи вимірювання корупції спрямовані на збір заснованої на фактах інформації про корупцію за допомогою статистичних та стандартизованих процедур. Вони вимірюють не сприйняття корупції, а фактичний досвід у цій сфері. Вони можуть включати як офіційні дані (як-от зареєстровані випадки корупції, дані щодо обвинувальних вироків, висновки перевірок результатів виборів), так і вибіркові дослідження на основі досвіду (де збираються дані про досвід репрезентативних вибірок окремих груп населення).

³² Доступ за посиланням: www.unodc.org

³³ Там само.

- Непрямі методи вимірювання корупції не дозволяють оцінити фактичні масштаби корупції, вони радше ґрунтуються на сприйнятті рівня корупції. Їх часто застосовують, оскільки реальні масштаби корупції виміряти важко. Непрямі методи можуть мати підґрунтям експертні оцінки (коли вибраним експертам пропонується оцінити тенденції та закономірності корупції в конкретній країні або групі країн) або ж інші види досліджень із наголосом не на фактичному рівні корупції, а на сприйнятті такого рівня. Вони інколи включають комбіновані вимірювання або «дослідження досліджень», де сполучаються різні статистичні дані, формуючи єдиний індикатор.

Непрямі методи зазвичай ґрунтуються на суб'єктивних поглядах і сприйнятті рівня корупції серед громадян, представників ділових кіл, державних службовців або інших зацікавлених сторін у конкретній країні. Дослідження сприйняття можуть бути ефективними інструментами в процесі міжнародної адвокації боротьби з корупцією, проте вони не можуть використовуватися як достовірні показники реального рівня корупції. Зрештою, думки людей залежать від багатьох чинників, і їхні погляди на корупцію можуть і не ґрунтуватися насамперед на фактичному досвіді зіткнення з цим явищем (Джонстон, 2002; Олкен, 2009). Як довели Берн, Арнольд і Нагано, «при порівнянні досліджень сприйняття та досліджень на основі досвіду виявляються великі розбіжності між сприйняттям людей та їхнім фактичним досвідом щодо рівня корупції у тій чи іншій країні» (2010, с. 20). Інший привід для критики методів, заснованих на сприйнятті, полягає в тому, що на них може впливати діяльність антикорупційних органів. Активна робота антикорупційних органів здатна зменшити реальну корупцію, проте заголовки в медіа, породжені новими корупційними справами, які вони розслідують, здатні спрямувати вгору показники сприйняття цього явища. Ба більше, попри те, що вимірювання на основі сприйняття є неточними, розголос у медіа під час публікації їх щорічних результатів може відлякати інвесторів та донорів, а отже мати згубний вплив на економічний розвиток країни та її спроможність боротися з бідністю (це питання розглядається далі у: Берн, Арнольд і Нагано, 2010, с. 19-20).

У комбінованих індексах дані в принципі можуть ґрунтуватися на показниках, отриманих на основі досвіду. Однак, первинними джерелами даних у більшості з них все одно є експертні оцінки та дослідження сприйняття. Саме тому в Посібнику з досліджень корупції міститься попередження про їхні недоліки стосовно достовірності та актуальності, оскільки вони «ґрунтуються на низці суб'єктивних припущень, як-от вибір змінних або джерел та визначення алгоритму, що застосовується для комбінування неоднорідних даних» (УНЗ ООН, ПРООН та УНЗ ООН – INEGI, 2018, с. 21). Найбільш відомим комбінованим індексом на основі сприйняття є Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), що укладається Transparency International (TI)³⁴, в якому країни світу розміщуються в послідовному порядку уздовж шкали з рівнів сприйняття корупції. Цей складний індекс формується на основі 13 інших індексів від 12 організацій. Той факт, що в ньому використовуються дані від інших експертних оцінок та досліджень сприйняття, викликає запитання щодо упередженості його методології (Дончев і Уйгеї, 2014; Нек, 2007). Крім того, CPI поставав об'єктом критики й через виключення простих громадян та постраждалих від корупції з кола своїх респондентів (Грейкар і Пренцлер, 2013, с. 15). При цьому він спирається на певні експертні оцінки, зроблені на основі опитувань зацікавлених сторін, які взагалі не представляють державу, про яку йдеться, наприклад, коли бізнесменів з Європи питають про корупцію в африканській країні. Докладніший розгляд цих та інших критичних аргументів на адресу CPI міститься у: Томпсон і Шах (2005), а також у Посібнику з досліджень корупції (УНЗ ООН, ПРООН та УНЗ ООН – INEGI, 2018). Слід відзначити, що TI розробила додаткове дослідження корупції на тему поширеності хабарництва під назвою «Барометр світової корупції»³⁵, в якому поєднуються дослідження сприйняття та дослідження на основі досвіду, але й воно так само зазнало критики.

³⁴ Більше інформації доступно за посиланням: www.transparency.org

³⁵ Там само.

Цікавий вид комбінованого індексу представляє Індекс публічної доброчесності (Index of Public Integrity, IPI)³⁶. IPI спрямований на формування об'єктивної та комплексної картини щодо стану контролю за корупцією у понад сотні країн. Цей індекс ґрунтується на оцінюванні комплексу з шести компонентів (незалежність суддів, адміністративний тягар, відкритість торгівлі, прозорість бюджету, електронне громадянство та свобода ЗМІ), які допомагають визначити інституційну основу для розширення можливостей публічної доброчесності. Цей індекс не заснований на сприйнятті, але, втім, він дає скоріше оцінку ризиків, ніж показник реального рівня корупції.

Додатковими прикладами комбінованих індексів, які спираються на непрямі показники, є Індикатор контролю корупції (Control of Corruption Indicator)³⁷ з числа індикаторів урядування Світового банку³⁸, Індикатори сталого уряду Фонду Бертельсманна (Bertelsmann Stiftung's Sustainable Government Indicators)³⁹, а також оцінки корупційних ризиків від консалтингових фірм, як-от Міжнародний довідник щодо ризиків за країнами Групи PRS (PRS Group's International Country Risk Guide)⁴⁰.

Так само оспорується й ідея створення рейтингів країн. Є країни, наприклад, Нова Зеландія чи Сінгапур, які завжди посідають перші місця в таких рейтингах. І за тим же принципом у них досить часто одні й ті самі країни бувають віднесені до найкорумпованіших – зазвичай це найбідніші країни й ті, що найбільше страждають від конфліктів та природних катастроф. Але такі рейтинги можуть вводити в оману, оскільки вони не дають повної картини. Наприклад, у них ігнорується той факт, що в країнах, розташованих в самому низу цих індексів, найбільші хабарі часто платять саме мультинаціональні компанії походженням з країн, що мають найвищий рейтинг. Статистика станом на липень 2019 р. демонструє, що вісім з десяти найгучніших справ⁴¹ які завершилися врегулюваннями та штрафами за Законом США про корупцію за кордоном (FCPA), стосувалися компаній походженням з найменш корумпованих країн за рейтингом CPI (Кессін, 2019). Стосовно переважної більшості країн, які займають проміжне становище між цими двома полюсами, можна стверджувати, що на відносний статус тієї чи іншої країни може істотно впливати методологія оцінювання. Тому рейтинги країн ставлять важливе запитання: як же пояснити різний рівень та різні види корупції в різних країнах світу? Від чого вони залежать? Від політичних систем, культури, чисельності та однорідності населення, історії та етапів розвитку, правових систем (або ж нормативно-правової бази протидії корупції зокрема), економічних систем, природних ресурсів, або ж певних комбінацій усього вищеперерахованого, чи від якихось інших наборів чинників? Чи слід вважати ті чи інші країни корумпованими, якщо їхні громадяни чи юридичні особи вдаються до практики корупції за кордоном? І яким має бути розв'язання проблеми корупції в залежності від діагнозу?

Повертаючись до таких прямих методів, як офіційні дані та вибіркові дослідження на основі досвіду, слід зазначити, що Посібник з досліджень корупції вважає їх «найнадійнішим підходом до отримання докладної інформації щодо корупції, необхідної для цілей розроблення політики (наприклад, для виявлення галузей, що найбільше страждають від корупції, чи процедур або посад, які перебувають під її загрозою, або ж для відслідковування тенденцій з плином часу)». Разом з тим, у Посібнику міститься попередження про недоцільність покладення в основу виключно офіційних даних щодо зареєстрованих випадків, оскільки багато жертв корупції не повідомляють про неї. Офіційні дані можуть відображати якраз не корупцію, а дещо інші явища, наприклад, рівень ефективності судової системи, і в кращому разі дають мінімальне уявлення про корупцію в тій чи іншій країні. Натомість, у Посібнику рекомендується користуватися дослідженнями, в яких збираються дані про досвід на основі репрезентативних вибірок з окремих категорій населення. Крім того, у Посібнику надається методологія вимірювання поширеності хабарництва за допомогою вибірових досліджень на основі досвіду.

³⁶ Доступ за посиланням: <https://integrity-index.org/>

³⁷ Більше інформації доступно за посиланням: www.worldbank.org

³⁸ Там само.

³⁹ Доступ за посиланням: www.sgi-network.org/2018/

⁴⁰ Доступ за посиланням: www.prsgroup.com/explore-our-products/international-country-risk-guide/

⁴¹ Доступ за посиланням: www.fcpcablog.com/blog/2018/6/7/socgen-replaces-total-sa-on-the-top-ten-list.html

Дослідження на основі досвіду спрямовані на вимірювання фактичного особистого досвіду зіткнення з корупцією, коли, наприклад, громадян або підприємців питають про те, чи давали вони хабаря, або про їхню участь в інших видах корупції. Такий метод є корисним для розв'язання проблем, пов'язаних з неповнотою даних офіційної статистики; крім того, він дозволяє співставляти дані та розподіляти інформацію за різними категоріями населення. Водночас вибіркові дослідження з наголосом на хабарництві, будучи потенційно багатими джерелами інформації, разом з тим, недостатньо пристосовані для виявлення масштабної корупції або розкрадання. Мало хто з громадян стикається з чиновниками найвищого рівня, а особи, які разом з такими чиновниками беруть участь у корупційних схемах, навряд чи про них повідомлятимуть, навіть анонімно.

Перші вибіркові дослідження щодо корупції проводилися в 1990-х роках. Вони були насамперед спрямовані на з'ясування сприйняття корупційної поведінки, але згодом до них були включені вимірювання досвіду хабарництва. У Міжнародному опитуванні жертв злочинів (International Crime Victims Survey)⁴², одному з найвідоміших вибірових опитувань для вимірювання безпосереднього досвіду зіткнення зі злочинністю в різних країнах, увага, поміж іншим, приділяється вимірюванню досвіду хабарництва серед населення. Опитування підприємств, що проводяться Світовим банком (World Bank's Enterprise Surveys)⁴³ та Огляд показників ділового клімату та діяльності підприємств (Business Environment and Enterprise Performance Survey, BEEPS)⁴⁴ вважаються найбільшими збірками даних на рівні підприємств щодо досвіду хабарництва. Ще однією подією стало включення Модулів урядування⁴⁵ до Опитувань 1-2-3, орієнтованих на мешканців західноафриканських столиць та громадян Андських країн.

До вищенаведених методів вимірювань можна додати найостанніші експериментальні підходи до вимірювання корупції, що здобули популярність у контексті як польових, так і теоретичних досліджень. Творчі розробки з досліджень на місцях дали можливість оцінювати корупцію, наприклад, через виявлення браку державних видатків (Олкен, 2007). У теоретичних дослідженнях знайшов застосування широкий спектр корупційних ігор, які, зосереджуючись на особистій поведінці, моделюють особливості корупційних дій (Вантчекон і Серра, 2012). Рішення, які ухвалювали учасники цих ігор, дозволили скласти уявлення про приховані причинно-наслідкові чинники корупції (Кьобіс та інші, 2019). Варто також розглянути вимірювання корупції на основі інтернету та соціальних мереж. Інтернет і соціальні мережі не є інструментом опитування, але дозволяють людям повідомляти про власний досвід зіткнення з корупцією. В Індії портал I Paid a Bribe.com⁴⁶ дозволяє людям, які платять хабарі, розповісти про це і ділитися інформацією про хабар. Станом на квітень 2019 р. на сайті містилося 177 384 таких повідомлень з 1073 міст з усієї Індії. Цей сайт є справжньою скарбницею статистичної інформації, він надає широкий матеріал з повсякденної корупції для дослідників та громадськості.

Інші методи вимірювання корупції включають відслідковування державних витрат (Мессік, 2015); фокус-групи з дискусіями за участю звичайних людей; метод Дельфі⁴⁷, який відображає погляди дослідників та експертів; інтерв'ювання поліцейських, журналістів, суддів та представників антикорупційних НУО; контент-аналіз газетних статей або доповідей НУО протягом певного періоду часу; статистичний аналіз фактичних випадків корупції; підхід на основі непрямих доказів, який вимірює не саму корупцію, а зусилля з протидії їй як показник того, наскільки серйозно політичні еліти та активні громадяни ставляться до корупції.

⁴² Доступ за посиланням: <https://wp.unil.ch/icvs/>

⁴³ Доступ за посиланням: www.enterprisesurveys.org/

⁴⁴ Доступ за посиланням: <https://ebrd-beeps.com/methodology/>

⁴⁵ Доступ за посиланням: <http://en-dial.ird.fr/content/view/full/52830>

⁴⁶ Див. www.ipaidabribe.com/#gsc.tab=0

⁴⁷ Доступ за посиланням: www.investopedia.com/terms/d/delphi-method.asp

Ще одним методом вимірювання корупції є аудит органів влади та корпорацій (див. відповідний опис у цьому короткому відеоролику про вимірювання корупції на основі аудиту)⁴⁸ (11 хвилин). Крім того, можна згадати такі дослідження, як Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index)⁴⁹ Всесвітнього економічного форуму, «Латинобарометр» (Latinobarometro)⁵⁰, Євробарометр (Eurobarometer)⁵¹, Афробарометр (Afrobarometer)⁵², та Світове дослідження цінностей (World Values Survey)⁵³. Ці дослідження є ширшими за обсягом, проте включають запитання про корупцію і дозволяють широко аналізувати співвідношення між корупцією та іншими змінними величинами, як-от ставлення до демократії (див., наприклад, Канаш і Еллісон, 2005).

Кожен вид вимірювання має власні обмеження. За своїм характером корупція є прихованою діяльністю, повідомляти про яку часто не в інтересах її учасників. Тому навіть добровільне інформування про неї може не завжди бути чесним, адже її учасники можуть бути схильними уникати привертання уваги до власної корупційної діяльності та її розслідування. Той масштаб корупції, який виявляють журналісти та правоохоронці, не обов'язково має стабільне пропорційне співвідношення з загальним обсягом корупції в країні. Задokumentовані випадки можуть представляти собою або ту саму горезвісну верхівку айсберга, або ж навпаки – пропорційний відсоток від загальних обсягів, а це вже залежить від того, наскільки складними є дії суб'єктів корупції, а також від ефективності зусиль з моніторингу та правозастосування у відповідній правовій системі. Подібні дані можуть навіть призводити до викривлення інформації про корумпованих осіб – наприклад, якщо політично мотивовані звинувачення без фактичного обґрунтування публікуються у підконтрольних державі ЗМІ та розглядаються спеціально призначеними для цього суддями. Для партій, що зазнають невдачі, звинувачення в корупції можуть бути засобом зберегти обличчя та уникнути відповідальності за поразку. Вони можуть так само бути політично мотивованими – в тому сенсі, що опозиційні партії та незадоволені громадяни мають природну людську мотивацію до дискредитації своїх противників та підозрюють у найгіршому тих, хто виступає проти них або ж просто не спромігся звернути на них увагу. Крім того, як уже зазначалося вище, сприйняття корупції з боку звичайних громадян, урядовців та суб'єктів підприємницької діяльності не обов'язково повинно бути абсолютно точним. Нарешті, результати вимірювання корупції вкрай залежні від того, яким саме визначенням корупції оперують. Наприклад, якщо політична корупція визначається у вузькому сенсі за формулою «послуга за послугу», як обмін певної матеріальної цінності на конкретну політичну дію або бездіяльність, тоді рівень фактичної корупції буде явно нижчим, ніж якби корупція визначалася в ширшому обсязі і включала б зловживання впливом, неналежний вплив партійних донорів і донорів передвиборчих кампаній або залежність партій і кандидатів від таких донорів.

Один з уроків, який випливає з різнопланових зусиль з вимірювання корупції, полягає в тому, що читачі таких матеріалів повинні докладати чималих зусиль для застосування навичок критичного мислення. Інший урок полягає в тому, що вимірювання корупції на основі досвіду надають ціннішу інформацію, ніж інструменти вимірювання, засновані на сприйнятті. Вони надають систематичні та комплексні дані, які можна використовувати як основу для подальших розслідувань або в політичних цілях. Третій урок полягає в тому, що ліпше розглянути можливість застосування цілої низки різних вимірювань корупції, ніж провести одне чи два, і це, безумовно, дасть кращий орієнтир, який наблизить нас до істини. Нарешті, виходячи з негативного впливу корупції на більшість проблем людства, важливо також не забувати про те, що перебуває на протилежному кінці спектра. Які позитивні цілі пов'язані з протидією корупції? Особливе значення мають поняття доброчесності (включно з особистою, політичною, економічною та організаційною доброчесністю), чеснот, справедливості, миру, добробуту, розширення прав та можливостей громадян і задоволення їхніх потреб, а також, насамкінець, – процвітання людства.

⁴⁸ Доступ за посиланням: https://youtu.be/_zHfRqKvHvc

⁴⁹ Доступ за посиланням: www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018

⁵⁰ Доступ за посиланням: www.latinobarometro.org/lat.jsp

⁵¹ Доступ за посиланням: www.gesis.org/eurobarometer-data-service/home/

⁵² Доступ за посиланням: www.afrobarometer.org/

⁵³ Доступ за посиланням: www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp

> Джерела

Айдт, Тоук (Aidt, Toke) (2010). Корупція і сталий розвиток (Corruption and Sustainable Development). Cambridge Working Papers in Economics 1061. Кембриджський університет.

» Доступ за посиланням: <https://ideas.repec.org/s/cam/camdae.html>

Балісакан, Раян (Balisacan, Ryan) (2017). Зв'язок між корупцією та глобальним зростанням популізму (The Link Between Corruption and the Global Surge of Populism). Глобальний антикорупційний блог (The Global Anticorruption Blog), 6 жовтня.

» Доступ за посиланням: <https://globalanticorruptionblog.com/2017/10/06/the-link-between-corruption-and-the-global-surge-of-populism/>

Баннерджі, Абхіджит В., та Рохіні Панде (Banerjee, Abhijit V., and Rohini Pande) (2007). Місцева політика: етнічні преференції та політична корупція (Parochial Politics: Ethnic Preferences and Politician Corruption). CID Working Paper Series. Гарвардський університет, Школа управління імені Джона Ф. Кеннеді.

» Доступ за посиланням: <https://ideas.repec.org/p/cid/wpfacu/147.html>

Бекер, Гері (Becker, Gary) (1968). Злочин і покарання: економічний підхід (Crime and Punishment: An Economic Approach). Journal of Political Economy, т. 76, № 2 (березень-квітень), с. 169-217.

Борліні, Леонардо, та Марко Арноне (Borlini, Leonardo, and Marco Arnone) (2014). Корупція: економічний аналіз та міжнародне право (Corruption: Economic Analysis and International Law). Edward Elgar Pub.

Бертт, Шеллі (Burt, Shelley) (2004). Ідеї щодо корупції в Англії XVIII століття (Ideas of Corruption in Eighteenth-Century England). «Приватна і публічна корупція» (Private and Public Corruption), за ред. Вільяма С. Геффермана та Джона Клейніга (William C. Hefferman & John Kleinig, eds.). Rowan & Littlefield.

Берн, Елейн, Анн-Катрін Арнольд та Фуміко Нагано (Byrne, Elaine, Anne-Katrin Arnold, and Fumiko Nagano) (2010). Розбудова суспільної підтримки зусиль із протидії корупції (Building Public Support for Anti-Corruption Efforts). Міжнародний банк реконструкції та розвитку / Програма Світового банку «Комунікація задля урядування та підзвітності» (The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank Communication for Governance & Accountability Program).

Канаш, Дамарис Джозефіна, та Майкл Е. Еллісон (Canache, Damaris Josefine, and Michael E. Allison) (2005). Сприйняття політичної корупції в латиноамериканських демократіях (Perceptions of political corruption in Latin American democracies). Latin American Politics and Society, т. 47, вип. 3 (вересень), с. 91-111.

Кессін, Річард (Cassin, Richard) (2019). «MTS вже в новій топ-десятці, залишилася лише одна американська компанія» (With MTS in the new Top Ten, just one U.S. company remains). Блог FCPA, 11 березня.

» Доступ за посиланням: www.fcpablog.com/blog/2019/3/11/with-mts-in-the-new-top-ten-just-one-us-company-remains.html

Центр міжнародного екологічного права (Center for International Environmental Law, CIEL) (2019). Дозвіл на крадіжку: організовані злочинні угруповання відмивають нелегальну деревину з перуанської Амазонії (Authorized to Steal: Organized Crime Networks Launder Illegal Timber from the Peruvian Amazon). Вашингтон, округ Колумбія.

» Доступ за посиланням: www.ciel.org/reports/authorized-to-steal/

Чева, Емануела, і Марія Паола Ферретті (Ceva, Emanuela, and Maria Paola Ferretti) (2017). Політична корупція (Political Corruption), Філософський компас (Philosophy Compass), т. 12, вип. 12

Делла Порта, Донателла, і Альберто Ваннуччі (Della Porta, Donatella, and Alberto Vannucci) (2005). Корупція як нормативна система (Corruption as a Normative System). Міжнародна конференція з питань контролю за корупцією в політичному житті та якості демократії: порівняльний погляд на Європу і Латинську Америку (International Conference on Corruption Control in Political Life and the Quality of Democracy: A Comparative Perspective Europe – Latin America).

» Доступ за посиланням: <http://home.iscte-iul.pt/~ansmd/CC-DellaPorta.pdf>

Дончев, Дійлан та Гергей Уйгеї (Donchev, Diylan, and Gergely Ujhelyi) (2014). Що вимірюють індекси корупції? (What do corruption indexes measure?) Economics and Politics, т. 26, вип. 2, с. 309-331.

Фазекаш, Міхай, та Іштван Янош Тот (Fazekas, Mihaly, and Istvan Janos Toth) (2016). Від корупції до захоплення держави: нова аналітична модель з емпіричними додатками з Угорщини (From Corruption to State Capture: A New Analytical Framework with Empirical Applications from Hungary). Political Research Quarterly, т. 69, вип. 2 (червень), с. 320-334.

Global Witness (2017). «Шелл про це знала: електронні листи доводять – вище керівництво найбільшої компанії Великої Британії знало про її участь у масштабній хабарницькій схемі» (Shell Knew: Emails show senior executives at UK's biggest company knew it was party to a vast bribery scheme).

» Доступ за посиланням: www.globalwitness.org/en/campaigns/oil-gas-and-mining/shell-knew/

Грейкар, Адам (Graycar, Adam) (2015). Корупція: класифікація та аналіз (Corruption: Classification and Analysis). Policy and Society, т. 34, № 2, с. 87-96.

Грейкар, Адам, і Тім Пренцлер (Graycar, Adam, and Tim Prenzler) (2013). Розуміння корупції і запобігання їй (Understanding and Preventing Corruption). Гюллберґ, Анн Терез (Gullberg, Anne Therese) (2011). Рівний доступ, нерівний голос: бізнес і НУО лобіюють кліматичну політику ЄС (Equal Access, Unequal Voice: Business and NGO Lobbying on EU Climate Policy). Глобальний звіт щодо корупції: зміна клімату (In Global Corruption Report: Climate Change). Берлін: Transparency International.

Хеллман, Джоел, і Деніел Кауфман (Hellman, Joel, and Daniel Kaufman) (2001). Розв'язання проблем захоплення держави в країнах із перехідною економікою (Confronting the Challenges of State Capture in Transition Economies). Finance and Development, т. 38, № 3 (вересень).

» Доступ за посиланням: www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/09/hellman.htm

Голмс, Леслі (Holmes, Leslie) (2015). Корупція: дуже стислий вступ (Corruption: A Very Short Introduction). Oxford University Press. Іннес, Еббі (Innes, Abby) (2013). JCMS: Journal of Common Market Studies, т. 52, № 1, с. 88-104.

» Доступ за посиланням: http://eprints.lse.ac.uk/54670/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_Innes%2C%20A_Political%20economy_Innes_Political%20economy_2014.pdf

Джонстон, Майкл (Johnston, Michael) (2002). Вимірювання нових рейтингів корупції: наслідки для аналізу та реформи (Measuring the new corruption rankings: implications for analysis and reform). Політична корупція: концепції та контексти (In Political Corruption: Concepts and Contexts), за ред. Арнольда Дж. Гейденгеймера та Майкла Джонстона (Arnold J. Heidenheimer and Michael Johnston (eds.)), Брансвік, Нью-Джерсі, Transaction Publishers.

Джонстон, Майкл (Johnston, Michael) (2005). Резюме Глави 4 «Ринки впливу: вплив на ренту, рішення на продаж», «Синдроми корупції» (Summary of Chapter 4 “Influence Markets: influence for rent, decisions for sale” of Syndromes of Corruption). Cambridge University Press.

» Доступ за посиланням: www.cambridge.org/core/books/syndromes-of-corruption/influence-markets-influence-for-rent-decisions-for-sale/59AA73C3F9EC6946FAC43F6A7D21BA63

Кі, Джон (Key, John) (2016). Нова Зеландія: культура чесної гри (New Zealand: A Culture of Fair Play). Проти корупції: збірка есеїв (Against Corruption: A Collection of Essays). Аналітичний матеріал Уряду Великої Британії.

» Доступ за посиланням: www.cambridge.org/core/books/syndromes-of-corruption/influence-markets-influence-for-rent-decisions-for-sale/59AA73C3F9EC6946FAC43F6A7D21BA63

Кляйн, Наомі (Klein, Naomi) (2014). Змінюється все: капіталізм проти клімату (This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate). Simon & Schuster.

Нек, Стівен (Knack, Stephen) (2007). Вимірювання корупції: критика показників у Східній Європі та Центральній Азії (Measuring Corruption: A Critique of Indicators in Eastern Europe and Central Asia). Journal of Public Policy, т. 27, № 3, с. 255-291.

Кьобіс, Нільс (Köbis, Nils) (2018). «Парадокс водія таксі, або як описові соціальні норми формують корупційну поведінку» (The Taxi Driver Paradox – or How Descriptive Social Norms Shape Corrupt Behavior). Глобальний антикорупційний блог (The Global Anticorruption Blog), 20 червня.

» Доступ за посиланням: <https://globalanticorruptionblog.com/2018/06/20/guest-post-the-taxi-driver-paradox-or-how-descriptive-social-norms-shape-corrupt-behavior/>

Кьобіс, Нільс, та інші (2019). Ігри в хабарництво - мета-аналіз (Bribery Games - A meta-analysis).

Кюхнер, Тімоті (Kuhner, Timothy) (2016). Корупція ліберальних та соціальних демократій (The Corruption of Liberal and Social Democracies). Fordham Law Review, т. 84, с. 2453 -2476.

Лессіг, Лоуренс (Lessig, Lawrence) (2018). Скомпрометована Америка (America, Compromised). Чикаго: University of Chicago Press.

Левіцкі, Стівен, і Деніел Зіблатт (Levitsky, Steven and Daniel Ziblatt) (2018). Як помирають демократії: що історія говорить про майбутнє (How Democracies Die: What History Reveals About the Future). Нью-Йорк: Penguin Random House LLC.

Макмаллен, Рамзі (MacMullen, Ramsay) (1990). Корупція і занепад Риму (Corruption and the Decline of Rome). Yale University Press.

Мессік, Рік (Messick, Rick) (2015). Протидія корупції в Уганді чи просто її витіснення: Дослідження Світового банку з відслідковування державних витрат (Combating Corruption in Uganda or Merely Displacing it: The World Bank's Public Expenditure Tracking Survey). Глобальний антикорупційний блог (The Global Anticorruption Blog), 7 січня.

» Доступ за посиланням: <https://globalanticorruptionblog.com/2015/01/07/combating-corruption-in-uganda-or-merely-displacing-it-the-world-banks-public-expenditure-tracking-survey/>

Міллер, Шемес (Miller, Seumas) (2004). Корупція (Corruption). Стенфордська енциклопедія філософії, за ред. Е.Залта (In Stanford Encyclopedia of Philosophy, E. Zalta (ed.))

» Доступ за посиланням: <https://plato.stanford.edu/entries/corruption/>

Мунджіу-Піппіді, Аліна (Mungiu-Pippidi, Alina) (2006). Корупція: діагноз і лікування (Corruption: Diagnosis and Treatment). Journal of Democracy, т. 17, № 3, с. 86-99.

Нассмахер, Карл-Гайнц (Nassmacher, Karl-Heinz) (2009). Фінансування змагання між партіями: політичне фінансування у 25 демократіях (The Funding of Party Competition: Political Finance in 25 Democracies). Баден-Баден: Namos.

Олкен, Бенджамін А. (Olken, Benjamin A.) (2007). Моніторинг корупції: дані польового експерименту в Індонезії (Monitoring Corruption: Evidence from a Field Experiment in Indonesia). *Journal of Political Economy*, т. 115, № 2 (квітень), с. 200–249.

Олкен, Бенджамін А. (Olken, Benjamin A.) (2009). Сприйняття і реальність корупції: порівняння (Corruption Perceptions vs. Corruption Reality). *Journal of Public Economics*, т. 93, № 7, с. 950-964.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі, БДІПЛ та Венеційська комісія (2010). Керівні принципи правового регулювання діяльності політичних партій. Страсбург.

» Доступ за посиланням: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)024-e Plato \(381 BC\). The Republic](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)024-e Plato (381 BC). The Republic).

Роуз-Акерман, С'юзан (Rose-Ackerman, Susan) (2010a). Корупція: жадібність, культура і держава (Corruption: Greed, Culture, and the State). *Yale Law Journal*, т. 120 (листопад).

» Доступ за посиланням: www.yalelawjournal.org/forum/corruption-greed-culture-and-the-state

Роуз-Акерман, С'юзан (Rose-Ackerman, Susan) (2010a). Інституційна економіка корупції (The Institutional Economics of Corruption). Добра справа: теоретичні погляди на корупцію, Джалт де Грааф та інші, під редакцією Верлаг Барбара Будріх (The Good Cause: Theoretical Perspectives on Corruption, Gjalte de Graaf and others, eds. Verlag Barbara Budrich).

» Доступ за посиланням: www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/36878/ssoar-2010-rose-ackerman-The_institutional_economics_of_corruption.pdf?sequence=

Роуз-Акерман, С'юзан, і Бонні Дж. Паліфка (Rose-Ackerman, Susan, and Bonnie J. Palifka) (2016). Корупція та влада: причини, наслідки та реформи (друге видання) (Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform, second edition). Кембридж: Cambridge University Press.

Саксонхауз, Арлін В. (Saxonhouse, Arlene W.) (2004). Корупція та правосуддя: погляд зі стародавніх Афін (Corruption and Justice: The View from Ancient Athens). «Приватна і публічна корупція» (Private and Public Corruption), за ред. Вільяма С. Геффермана та Джона Клейніга (William C. Hefferman & John Kleinig, eds.). Rowan & Littlefield.

За ред.: Швікерат, Анна, Аїша Варрайч і Лора Лі-Сміт (Schwickerath, Anna, Aiysha Varraich, and Laura Lee-Smith, eds.) (2017). Як досліджувати корупцію? (How to Research Corruption?) Матеріали конференції. Амстердам, Нідерланди, Міждисциплінарний форум дослідження корупції (Interdisciplinary Corruption Research Forum, ICRN).

» Доступ за посиланням: www.icrnetwork.org/what-we-do/publications/conference-proceedings/

Serra, Danila, and Leonard Wantchekon (2012). Chapter 1 Experimental Research on Corruption: Серра, Даніла, та Леонард Вантчекон (Serra, Danila, and Leonard Wantchekon) (2012). Глава 1. Експериментальне дослідження корупції: вступ та загальний огляд (Chapter 1 Experimental Research on Corruption: Introduction and Overview). Нові досягнення в галузі експериментальних досліджень корупції, за ред. Даніли Серри та Леонарда Вантчекона (In New Advances in Experimental Research on Corruption, Danila Serra and Leonard Wantchekon, eds.). Emerald Group Publishing Limited.

Комісія з правди та примирення в Сьєрра-Леоне (2004). Глава 2. Висновки. Доповідь Комісії з правди та примирення в Сьєрра-Леоне.

» Доступ за посиланням: www.sierraleonetrc.org/index.php/view-report-text-vol-2/item/volume-two-chapter-two?category_id=20

Стігліц, Джозеф (Stiglitz, Joseph) (2002). Глобалізація та її тягар (Globalization and Its Discontents). Penguin Publishers. Томпсон, Денніс (Thompson, Dennis) (1995). Етика в Конгресі (Ethics in Congress). Вашингтон: Brookings Institute.

Томпсон, Тереза, і Анвар Шах (Thompson, Theresa, and Anwar Shah) (2005). Індекс сприйняття корупції Transparency International: чиє це взагалі сприйняття? (Transparency International's Corruption Perceptions Index: Whose Perceptions Are They Anyway?) Вашингтон, округ Колумбія, Світовий банк.

» Доступ за посиланням: <http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/TransparencyInternationalCorruptionIndex.pdf>

Transparency International (2011). Глобальний звіт щодо корупції: зміна клімату (Global Corruption Report: Climate Change). Берлін.

» Доступ за посиланням: www.transparency.org/whatwedo/publication/global_corruption_report_climate_change

Transparency International (2018). Індекс сприйняття корупції, 2018 р. Берлін.

» Доступ за посиланням: www.transparency.org/cpi2018

Андеркафлер, Лора С. (Underkuffler, Laura S.) (2013). Захоплення злом: ідея корупції в юриспруденції (Captured by Evil: The Idea of Corruption in Law). Нью-Гейвен: Yale University Press.

Організація Об'єднаних Націй (2004). Конвенція ООН проти корупції. Нью-Йорк.

» Доступ за посиланням: www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf

Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН) (2015). Національні стратегії протидії корупції: практичний посібник з розроблення та реалізації. Відень.

» Доступ за посиланням: www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2015/National_Anti-Corruption_Strategies_-_A_Practical_Guide_for_Development_and_Implementation_E.pdf

Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН) (2015). Викорінення корупції має вирішальне значення для сталого розвитку (Eliminating corruption is crucial to sustainable development), 1 листопада.

» Доступ за посиланням: www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2015/November/eliminating-corruption-is-crucial-to-sustainable-development.html

Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН) (2019). Гнила риба: керівництво з боротьби з корупцією в галузі рибальства (Rotten Fish: A Guide to Addressing Corruption in the Fisheries Sector). Відень.

» Доступ за посиланням: www.unodc.org/documents/Rotten_Fish.pdf

Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН), Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) та УНЗ ООН – INEGI, Центр передового досвіду в галузі статистичних даних з питань управління, безпеки, віктимізації та правосуддя (2018). Посібник з досліджень корупції: методологічні керівні принципи вимірювання хабарництва та інших форм корупції за допомогою вибіркового дослідження. Відень.

» Доступ за посиланням: www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Crime-statistics/CorruptionManual_2018_web.pdf

Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) (2003). Довідник «Гроші в політиці»: керівництво з підвищення транспарентності в країнах із демократією, яка формується (Money in Politics Handbook: A Guide to Increasing Transparency in Emerging Democracies). Вашингтон, округ Колумбія.

» Доступ за посиланням: <http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/usaidmoneypolitics.pdf>

Інститут миру США (United States Institute of Peace, USIP) (2010). Урядування, корупція і конфлікт (Governance, Corruption, and Conflict). Серія навчальних посібників з питань миру та конфліктів для самостійного вивчення та для викладачів у класах (A Study Guide Series on Peace and Conflict for Independent Learners and Classroom Instructors), Вашингтон, округ Колумбія.

» Доступ за посиланням: www.usip.org/sites/default/files/ETC-D/NPEC/480021.PDF

Волліс, Джон Джозеф (2006). Концепція системної корупції в історії Америки (The Concept of Systematic Corruption in American History). Корупція і реформи: уроки з економічної історії Америки, за ред. Едварда Л. Глезера і Клаудії Голдін (In Corruption and Reform: Lessons from America's Economic History, Edward L. Glaeser and Claudia Goldin, eds.). Чикаго: University of Chicago Press.

» Доступ за посиланням: www.nber.org/chapters/c9977.pdf

Воррен, Марк (Warren, Mark) (2004). Що означає корупція в умовах демократії (What does corruption mean in a democracy). American Journal of Political Science, т. 48, № 2 (квітень), с. 328–343.

Світовий банк (1997). Політика і програма протидії корупції: модель оцінювання (Anti-Corruption policies and program: a framework for evaluation). Вашингтон, округ Колумбія.

» Доступ за посиланням: <http://documents.worldbank.org/curated/en/578241468767095005/Anti-corruption-policies-and-programs-a-framework-for-evaluation>

Світовий банк (2011). Доповідь про світовий розвиток за 2011 рік: конфлікт, безпека та розвиток. Вашингтон, округ Колумбія.

» Доступ за посиланням: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4389>

Світовий банк (2017). Доповідь про світовий розвиток за 2017 рік – урядування та право. Вашингтон, округ Колумбія.

» Доступ за посиланням: www.worldbank.org/en/publication/wdr2017

Світовий банк (2019). Стисла інформація на тему бідності та нерівності: Нігерія (Poverty & Equity Brief: Nigeria). Вашингтон, округ Колумбія.

» Доступ за посиланням: https://databank.worldbank.org/data/download/poverty/33EF03BB-9722-4AE2-ABC7-AA2972D68AFE/Global_POVEQ_NGA.pdf

Вправи

У цьому розділі містяться пропозиції щодо навчальних вправ для проведення під час занять і перед ними, а завдання після занять для оцінювання того, як студенти зрозуміли модуль, надаються в окремому розділі.

Вправи, наведені в цьому розділі, найбільше підходять для навчальних груп до 50 осіб, де студентів можна легко поділити на невеликі підгрупи для обговорення конкретних прикладів або виконання вправ, після чого представники підгруп можуть надавати відповіді всій аудиторії. Хоча таку саму структуру з невеликих груп можна створити й у великих групах з кількох сотень студентів, це завдання, втім, є складнішим і, можливо, викладачеві буде варто скорегувати методи ведення занять, щоб забезпечити достатній час для дискусій у підгрупах, а також для відповідей перед усією аудиторією. Найпростіший спосіб виконати вимогу про обговорення в малих групах, якщо аудиторія є великою, – це попросити студентів обговорювати питання разом з чотирма-п'ятьма іншими студентами, які сидять поруч. З огляду на часові обмеження, не всі підгрупи зможуть представити відповіді в кожній вправі. Викладачеві рекомендується довільно обирати ту чи іншу підгрупу та намагатися дати кожній підгрупі можливість висловитися принаймні один раз під час заняття. За наявності часу викладач може організувати дискусію за участю всіх студентів після того, як усі підгрупи висловлять свою думку.

Усі вправи цього розділу можуть виконувати студенти як бакалавріату, так і магістратури. Водночас з огляду на істотні розбіжності в попередніх знаннях та досвіді студентів із цих питань, рішення про доцільність виконання вправ мають ухвалюватися залежно від відповідного освітнього та соціального контексту. Викладачеві пропонується зіставити та поєднати кожну вправу з ключовими питаннями, що розглядалися в цьому модулі.

Викладачам також рекомендується із самого початку заняття створити сприятливу та дружню атмосферу, яка має панувати до того, як розпочнеться перша вправа. Цього можна досягти, якщо в дусі підтримки встановити зі студентами контакт, дізнатися, з дотриманням поваги, про їхнє початкове ставлення до корупції та виявляти справжній інтерес до їхніх поглядів. Як тільки студенти побачать, що викладач ставиться з повагою та щирим інтересом до їхніх поглядів на матеріал, а також послідовно припиняє будь-які кпини чи недружні зауваження з боку присутніх в аудиторії, таке безпечне середовище сприятиме ефективному навчанню та розвитку.

➤ **Вправа № 1. Історія з мого життя**

Попросіть студентів провести п'ять хвилин у тиші та поміркувати над простим запитанням: як корупція вплинула на вас або на людину, яку ви знаєте? Після того, як ви виберете життєву історію, якою поділитесь, запишіть на папері три пункти: по-перше, ключові аспекти історії, яку ви розкажете студентам класу; по-друге, вплив цього прикладу корупції з реального життя на вас або вашого знайомого/знайому; по-третє (після певного обмірковування), в чому полягав аморальний або розтлівущий аспект того прикладу, який ви описали.

Рекомендації для викладача

Цю вправу можна проводити після початкової лекції та обговорення загального визначення корупції. Ця вправа стане для студентів нагодою поміркувати про вплив корупції на них або на людину, яку вони знають, а отже, найдоцільніше буде її провести безпосередньо перед розмовою про наслідки корупції. Важливо дотриматися останньої частини цієї інструкції, адже після того, як студенти почують переконливі історії від інших студентів, вони інколи забувають, про що самі хотіли розповісти.

В результаті виконання цієї вправи розповіді студентів, можливо, надихнуть інших та «підвищать ставки» в плані сприйняття корупції як такого явища, що скрізь особисто зачіпає людей. Окрім цього, вправа має допомогти викладачеві розпочати розмову про різні види впливу корупції. Безумовно, більшість історій студентів матиме особистий (несистемний) характер, проте будь-яка подібна історія (наприклад, про вимагання з боку поліцейських або невеликі хабарі посадовим особам для розв'язання життєвих або ділових проблем) може стати підґрунтям для обговорення системних наслідків, адже рідко можна почути про те, що якісь випадки корупції є одиничними. Більшість таких випадків насправді відображають структурні проблеми, які стосуються багатьох людей та організацій. У будь-якому разі викладач має розпочати віднесення кожної з історій до конкретної категорії наслідків, перелічених у розділі «Наслідки корупції». Окрім поєднання особистих і системних аспектів, викладач має спробувати розпитати студентів після їхньої розповіді про те, які почуття в них викликав той випадок корупції, про який вони розповіли, і які наслідки він мав для них особисто. Нерідко для цього буває потрібним певне м'яке спонукання, а також, безумовно, необхідно створити «безпечне середовище» для того, щоб ділитися особистим досвідом.

➤ **Вправа №2. «Корупція – це я». А де стоїш ти?**

Після оголошення тем модуля вийдіть на середину класу та заявіть: «Корупція – це я. А зараз я хочу, щоб ви, знаючи, що я є реальним втіленням корупції, встали зі своїх місць і відповідно розташувалися. Пройдіть, будь-ласка, до будь-якого куточка аудиторії, де вам захочеться побути. А після цього залишайтеся на тому місці й зберігайте тишу».

Ймовірно, студенти вагатимуться та скося зиркатимуть одне на одного. Якщо вони не виконують вищезгадану вказівку, викладач може навести додаткові роз'яснення: «Ми наразі проводимо експеримент. Ви повинні зараз уявити, що саме я і є корупцією, ця корупція перебуває тут і зараз, саме на тому місці, де я стою. І ось виходячи з цього, ви маєте розташуватися де завгодно в цьому класі». Дайте студентам хвилину-дві на знаходження свого місця, нагадайте їм, що вони мають припинити рухатися після того, як на ньому розташуються, а як тільки всі завмруть на місці, розпочніть двохетапне опитування.

Перший етап – запитання до всіх студентів: «Чому ви вибрали саме це місце в аудиторії?»

Зазвичай кілька студентів піднімають руки, але, якщо цього не стається, викладач може просто спитати про це студентів у довільному порядку. Важливо перефразувати відповіді студентів та запитувати «Чи це справді так?», щоб дати їм можливість уповні сформулювати та підтвердити власні аргументи на користь стояння або сидіння саме там, де вони є, а іншим студентам – можливість краще обміркувати почуті аргументи та почати міркувати над власними. Якщо в класі не більше 15 студентів, такий діалог можна провести з кожним/кожною, адже більшості буде потрібно від 5 до 30 секунд, щоб дати відповідь. Після того, як перші студенти дадуть відповіді, іншим буде потрібно на це менше часу, адже багато хто просто повторить слова тих студентів, які відповідали перед ними.

Після розбору кількох відповідей на це запитання на другому етапі опитуванням студентам пропонується співставити своє розташування в класі з їхнім визначенням корупції. Наприклад: «Пане/пані..., ви зазначили, що відійшли далеко від корупції, щоб утекти або триматися на безпечній відстані від неї. Чому ви це зробили? Що означає або чим є для вас корупція?» «Пане/пані..., ви зазначили, що ваша близькість до корупції означає, що ви зацікавлені сміливо протистояти їй. Але як ви це розумієте? Чому таке протистояння є важливим?» «Пане/пані..., а ви обрали позицію, яка дає вам можливість критичного спостереження за корупцією. Чому це важливо? Чим, згідно з вашим розумінням, є корупція? Чому за нею слід спостерігати або вести її моніторинг?»

Рекомендації для викладача

Цю вправу краще виконувати в аудиторії для семінарів, де студенти можуть легко вставати зі своїх місць, пересуватися та міняти за необхідності своє розташування. Вона спрямована на те, щоб дати можливість студентам розкрити своє початкове ставлення до корупції, а також – сформулювати власне внутрішнє, можливо, неусвідомлене визначення корупції. Щоб ця вправа була результативною, викладачі не повинні розкривати її ціль аж до самого кінця. Перший етап опитування ставить на меті виявити початкове ставлення студентів до корупції. Наприклад, перебування студентів поруч із викладачем може означати їхню готовність боротися з корупцією або затримувати порушників. Інші з тих, що перебувають поруч, можливо, хотіли б просто детально розгледіти це явище. А ті, які перебувають на відстані, насамперед ті, що розташувалися біля дверей чи вікон, можливо, готові втекти від корупції або уникнути її. Інші студенти, які обрали далеку відстань, можуть, як варіант, повідомити, що їм цікаво перебувати на критичній відстані від корупції та спостерігати за нею з такого ракурсу, який дає об'єктивнішу або ширшу картину. Ті студенти, які залишилися посередині, можливо, прагнуть знайти баланс між мужністю та безпекою, таку собі позицію «золотої середини», з якої можна було б або протидіяти корупції, або ж спостерігати за нею відносно зблизька, не ставлячи під загрозу ані власну безпеку, ані об'єктивність. Для викладача важливо записувати або запам'ятовувати зміст відповідей студентів, оскільки від цього залежить наступний етап опитування. Цей другий етап дозволить студентам обміркувати та висловити власне розуміння корупції та її наслідків.

➤ **Вправа № 3. Зростання супербагатіїв**

Викладач дає студентам прослухати 15-хвилинний виступ Христі Фріланд у форматі TED54 на тему зростання супербагатіїв (2013 р.). Цей відеоматеріал розповідає про народження нового класу плутократів, надзвичайно могутніх завдяки своєму багатству, а також показує, як в умовах кланового капіталізму ухвалюються закони та досягаються результати в інтересах багатіїв. Після цього виступу дайте кожному студенту завдання написати «однохвилинну роботу», тобто описати протягом хвилини власне розуміння співвідношення між корупцією та багатством. Зберіть роботи та попросіть кількох студентів прочитати свої описи, а потім скористайтеся ними для проведення обговорення в аудиторії.

Рекомендації для викладача

Ця вправа допоможе студентам зрозуміти співвідношення між корупцією та багатством, а також деякі витонченіші форми корупції, як-от кумівство та непотизм. Ця швидка, проста, але цікава вправа покликана стимулювати критичне мислення та загальну дискусію. Якщо часу обмаль, викладач може дати студентам завдання продивитися виступ удома перед заняттям, а решту вправи провести під час заняття.

➤ **Вправа № 4. Даємо корупції визначення – індивідуально й на основі консенсусу**

Дайте студентам завдання протягом п'яти хвилин сформулювати на чистому аркуші загальне визначення корупції – єдине визначення, яке б повністю відображало її ідею. Як тільки сплинуть ці п'ять хвилин, або попросіть студентів прочитати та пояснити сформульовані ними визначення, або ж зберіть і перемішайте непідписані аркуші, роздайте їх студентам у випадковому порядку та дайте завдання кожному члену групи прочитати отримане визначення та навести аргументи на користь та проти нього. Викладач може не погоджуватися з будь-яким із визначень, злегка його критикувати, виявляти пов'язані з ним обмеження та припущення. Викладач може також за бажанням дати студентам шанс захистити власне визначення або переформулювати його.

Як альтернативний варіант, попросіть студентів розділитися на групи по 3-5 осіб. У кожній групі слід обрати одного студента, який буде доповідачем, він має сформулювати остаточний консенсус, якого дійде група, та озвучити його всій аудиторії. Завдання просте і звучить так: «Попрацюйте спільно протягом 10 хвилин, щоб дати визначення корупції на основі консенсусу. Запишіть це визначення і підготуйтеся виступити перед аудиторією з аргументацією на користь такого вибору. Якщо не буде досягнуто консенсусу, запишіть причини, з яких це сталося, а також різні визначення, які були запропоновані, але відхилені групою».

Незалежно від того, чи працюють студенти індивідуально, чи в групах, викладач має занотовувати кожне визначення, яке подається окремо студентом або групою. Викладач має відобразити на фліпчарті, дошці під маркер або звичайній дошці, так, щоб це було видно всім, ключові формулювання з вибірки визначень, які запропонували студенти. Доцільним буде запитати в студентів, чим відрізняються ці визначення одне від одного, але дискусія буде пліднішою, якщо її проводитиме сам викладач.

Рекомендації для викладача

В ідеалі цю вправу слід проводити наприкінці заняття, щоб включити всі знання, отримані в його ході. Викладач може нагадати студентам про їхнє початкове ставлення до корупції, їхні

особисті історії та наслідки корупції, а також про кілька конкретних визначень корупції, як, наприклад, «зловживання довіреною владою для приватної вигоди» чи «захоплення злом», та про перелік правопорушень, а, крім того, нагадати студентам про різні види визначень, як-от економічні, моральні, етнографічні, політичні та правові. Ця вправа ставить на меті розкрити перед студентами труднощі, пов'язані з формулюванням та вибором загального визначення корупції, що існують навіть тоді, коли йдеться про вибір визначення для особистих цілей, але ці труднощі суттєво загострюються тоді, коли необхідно знайти консенсус у межах групи людей. Такі зусилля спонукатимуть студентів критично помірковувати над тим, наскільки сутність корупції є багатовимірною, політизованою та суб'єктивною. Крім того, вони є вкрай корисними в плані стимулювання студентів до критичного опрацювання літератури, де розглядаються визначення корупції та її наслідки, а отже й до засвоєння такої літератури і здобуття знань на її основі.

Один із засобів стимулювання дискусії передбачає виписування кількох протиставлень, які відносяться до визначення корупції, як-от

- індивідуальна або системна
- культурна або універсальна
- моральна або економічна
- теорія «правових оболонок» або нормативна
- приватна або публічна та дрібна або масштабна
- етична або інструментальна чи орієнтована на результат

Далі викладач може працювати, в ідеалі – у взаємодії зі студентами, над тим, щоб помістити кожне визначення в межах цих осей, типологій, дихотомій, протиставлень або спектрів. Якщо комусь із студентів вдасться запропонувати визначення, яке не відповідатиме жодному з них, це буде справжнім дивом!

Викладачі можуть за бажанням наголосити на тому, що багато з цих концепцій не є взаємовиключними, а сама корупція є багатовимірним і міждисциплінарним явищем. Проте моральці і історії може полегати й тому, що, якою б багатогранною не була корупція, її «правильне визначення» (або ж кращі чи гірші визначення) цілком може існувати як поняття, залежне від тієї цілі, якій відповідає кожне з них. «Захоплення злом» навряд чи може претендувати на роль належного правового визначення, бо ж у який спосіб ним користатимуться судді, в яких немає можливості вершити суд над відьмами або проводити духовне освідчення? Хабарництво, вимагання, відмивання коштів тощо навряд чи можуть правити за належне моральне визначення, оскільки ці категорії є реакуванням на певні види дій, а не на етику, компроміси та цінності, пов'язані з відповідною поведінкою. Належним економічним визначенням навряд чи може стати руйнування самоврядування чи представницької влади. Визначення корупції множинні, оскільки суспільства, організації та окремі особи підходять до питання корупції, маючи різні проблеми та цілі. Як це буде продемонстровано в наступних модулях на тему протидії корупції, незалежно від того, від якої сфери ми відштовхуємося – а ними можуть бути належне урядування, політика, державний сектор, приватний сектор, виявлення та розслідування корупції, права людини, гендерна проблематика, освіта, громадянська участь, мир і безпека, міжнародні антикорупційні ініціативи, національна правова база протидії корупції чи перехід від зосередження на дотриманні антикорупційних норм до забезпечення доброчесності – ми все одно спираємося на різні концепції та різну аргументацію для розв'язання різних проблем.

Під час обговорення значення корупції викладачі можуть, за бажанням, відкидати драматичні, піднесені оцінки корупції як повного колапсу або руйнування. У межах завдання щодо розвитку критичного мислення важливо ставити запитання про те, чи завжди корупція призводить до колапсу або руйнування й чи дійсно та ситуація, яка передувала корупції, була станом законного та ефективного урядування. Іноді корупція сприймається як неоптимальний спосіб домогтися жаданого, коли етично досконаліші засоби вважаються недоступними, недосконалими чи надто дороговартісними.

Рекомендована структура занять

У цьому розділі містяться рекомендації щодо послідовності викладання, а також строків, в які планується досягти результатів навчання в межах тригодинного курсу. Можливо, викладач вважатиме за доцільне пропустити або скоротити деякі з наведених нижче сегментів, щоб запланувати більше часу на інші елементи, включно зі вступом, прийомами подолання скутості аудиторії, висновками або короткими перервами. Цю структуру можна адаптувати до триваліших або коротших занять з урахуванням того, що в різних країнах тривалість занять є різною.

Вступ і визначення корупції (60 хвилин)

- Привітання студентів і п'ятихвилинний огляд тем і структури занять.
- Проведення дискусії щодо значення корупції в плані політичних, економічних, правових, етичних та історичних проблем.
- Виконання вправи № 1 («Історія з мого життя») або № 2 («Корупція – це я»).
- Обговорення різних визначень корупції на основі поглядів студентів, висловлених під час вправ.
- Від особистих історій студентів про те, який вплив вчинила корупція на них або їхніх знайомих, переходимо до записування на дошці типології наслідків та співставлення цих наслідків із тими, що вже були розглянуті в модулі.

Причини і наслідки корупції (45 хвилин)

- Виконання вправи № 3 (виступ у форматі TED «Зростання супербагатіїв»)
- Організація на основі виступу обговорення студентами того, чому і як багатії вдаються до корупції для захисту чи збільшення своїх статків. Об'єднуючи її результати з інформацією, отриманою під час виконання вправ №№ 1 та 2, показати, що корупція пов'язана з такими поняттями, як потреби, бажання, жадібність, влада та зловживання.

Різні тлумачення корупції та підходи до неї (45 хвилин)

- Після вивчення таких тем, як перелік корупційних злочинів, а також загальне визначення та наслідки корупції, настає час перейти до розуміння цього загального явища різними дисциплінами.
- Викладач має запитати в студентів, яке визначення корупції їм сподобалося з числа тих, про які вони прочитали (в таких статтях, як «Корупція: жадібність, культура та держава» (“Corruption: Greed, Culture, and the State”) С'юзан Роуз-Акерман; «Відкрито протидіємо корупції» (“Addressing corruption – openly”) Крістін Лагард або ж «Протидіємо корупції разом» (“Addressing Corruption Together”) Роберта Клітгаарда).
- На основі цього обговорення різних підходів викладач міг би відобразити на дошці або в презентації у форматі PowerPoint велике різноманіття підходів та їхніх основних термінів.
- Наприкінці заняття викладач може провести Вправу № 4, під час якої студенти могли б, на основі розглянутих до цього часу різних визначень, наслідків та тлумачень, сформулювати нарешті власне, добре аргументоване бачення того, в який спосіб слід визначати та розуміти поняття корупції.

Вимірювання корупції (30 хвилин)

- Можливо, вимірювання корупції не є об'єктом першочергової уваги під час занять на основі Модуля 1, утім, всі розглянуті вище матеріали, безумовно, закладають основу для цього. Вимірювання корупції повинно розпочинатися з визначення та набору параметрів, які дають змогу зосередитися саме на тих речах, які ви визначили. На основі цього відправного спостереження може розпочатися плідний діалог між студентами про різні засоби вимірювання.
- Викладач може скласти основний перелік вимірювань, розповісти студентам про їхні ключові особливості, а потім поставити студентам запитання про те, що насправді при цьому вимірюється та якими є переваги та недоліки кожного засобу вимірювання тощо. За бажанням, викладач може дати студентам загальний огляд причин, які пояснюють, чому деякі країни посідають верхні рядки, а інші – нижні рядки певних індексів корупції. Пояснення можуть включати різницю політичних систем, культурні пояснення корупції (культура «чесної гри» та безособистісних правил проти культури неформальних відносин і непотизму), теорії ресурсів (наприклад, «ресурсне прокляття» в Іраку), правові та інституційні теорії (верховенство права, що існувало раніше; чітко визначені антикорупційні норми, а також незалежні антикорупційні інституції з правозастосовними повноваженнями).

Основна література

У цьому розділі наведено список матеріалів, які перебувають (здебільшого) у вільному доступі; викладач може дати студентам завдання прочитати ці матеріали до початку занять за цим модулем.

Фукуяма, Френсіс (Fukuyama, Francis) (2016). Що таке корупція? (What is Corruption?) «Проти корупції». Збірка есе. Аналітичний матеріал Уряду Великої Британії (In Against Corruption: A Collection of Essays, UK Government Policy Paper).

» Доступ за посиланням: www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays

Клітгаард, Роберт, Рональд Маклін-Абароа і Х.Л.Пеппіс (Klitgaard, Robert, Ronald McLean-Abaroa and H. L. Parris) (2000). Корумповані міста. Практичний посібник з лікування та запобігання (Corrupt Cities, A Practical Guide to Cure and Prevention). Вашингтон, округ Колумбія: ICS Press-World Bank Institute.

» Доступ за посиланням: <http://documents.worldbank.org/curated/en/709171468743399124/Corrupt-cities-a-practical-guide-to-cure-and-prevention>

Клітгаард, Роберт (Klitgaard, Robert) (2015). Протидіємо корупції разом (Addressing corruption together). Інформаційно-довідковий документ Симпозіуму ОЕСР з питань допомоги в цілях розвитку з протидії корупції «Передові практики серед надавачів послуг у сфері співробітництва в цілях розвитку» (OECD Symposium on Anti-Corruption Development Assistance: Good Practices among Providers of Development Co-operation Background Paper). Париж: Організація економічного співробітництва і розвитку.

» Доступ за посиланням: www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/publications/FINAL_Addressing_corruption_together.pdf

Лагард, Крістін (Lagarde, Christine) (2016). Відкрито протидіємо корупції (Addressing corruption – openly). «Проти корупції». Збірка есе. Аналітичний матеріал Уряду Великої Британії (In Against Corruption: A Collection of Essays, UK Government Policy Paper).

» Доступ за посиланням: www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays

Міллер, Шемес (Miller, Seumas) (2018). Корупція (Corruption). Стенфордська енциклопедія філософії, за ред. Едварда Н. Залта (In Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta, (ed.)) Стенфордський університет. Електронна книга.

» Доступ за посиланням: <https://plato.stanford.edu/entries/corruption/>

Роуз-Акерман, С'юзан (Rose-Ackerman, Susan) (2010a). Корупція: жадібність, культура і держава (Corruption: Greed, Culture, and the State). Yale Law Journal, т. 120 (листопад).

» Доступ за посиланням: www.yalelawjournal.org/forum/corruption-greed-culture-and-the-state

Роуз-Акерман, С'юзан (Rose-Ackerman, Susan) (2010a). Інституційна економіка корупції (The Institutional Economics of Corruption). Добра справа: теоретичні погляди на корупцію, Джалт де Грааф та інші, під редакцією Верлаг Барбара Будріх (The Good Cause: Theoretical Perspectives on Corruption, Gjalte de Graaf and others, eds. Verlag Barbara Budrich).

» Доступ за посиланням: www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/36878/ssoar-2010-rose-ackerman-The_institutional_economics_of_corruption.pdf?sequence=1

Свенссон, Якоб (Svensson, Jakob) (2005). Вісім запитань про корупцію (Eight Questions about Corruption). Journal of Economic Perspectives, т. 19, № 3 (вересень), с. 19-42.

» Доступ за посиланням: [http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/Svensson_Eight_Questions_About_Corruption_\(JEP_Vol_19_No_3_2005\).pdf](http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/Svensson_Eight_Questions_About_Corruption_(JEP_Vol_19_No_3_2005).pdf)

Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН), Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) та УНЗ ООН - INEGI, Центр передового досвіду в галузі статистичних даних з питань управління, безпеки, віктимізації та правосуддя (2018). Посібник з досліджень корупції: методологічні керівні принципи вимірювання хабарництва та інших форм корупції за допомогою вибірових досліджень. Відень.

» Доступ за посиланням: www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Crime-statistics/CorruptionManual_2018_web.pdf

Додаткова література

Ця література рекомендується для студентів, зацікавлених у докладнішому вивченні тем цього модуля, а також для викладачів цього модуля.

Браун, Клер (Brown, Clare) (2018). Саравакська доповідь: викриття внутрішньої історії 1MDB (The Sarawak Report: The Inside Story of the 1MDB Exposé). Lost World Press.

Буллоу, Олівер (Bullough, Oliver) (2018). Moneyland: Чому злочинці і шахраї наразі правлять світом і як його в них забрати (Moneyland: Why Thieves and Crooks Now Rule The World and How to Take It Back). Profile Books.

Делла Порта, Донателла, і Альберто Ваннуччі (Della Porta, Donatella, and Alberto Vannucci) (2005). Корупція як нормативна система (Corruption as a Normative System). Міжнародна конференція з питань контролю за корупцією у політичному житті та якості демократії: порівняльний погляд на Європу і Латинську Америку (International Conference on Corruption Control in Political Life and the Quality of Democracy: A Comparative Perspective Europe – Latin America).

» Доступ за посиланням: <http://home.iscte-iul.pt/~ansmd/CC-DellaPorta.pdf>

Гайнріх, Фінн (Heinrich, Finn) (2017). Корупція і нерівність: як популісти обдурюють людей (Corruption and Inequality: How Populists Mislead People). Transparency International, 25 січня.

» Доступ за посиланням: www.transparency.org/news/feature/corruption_and_inequality_how_populists_mislead_people

Голмс, Леслі (Holmes, Leslie) (2015). Корупція: дуже стислий вступ (Corruption: A Very Short Introduction). Oxford University Press.

Гаф, Ден (Hough, Dan) (2017). Аналіз корупції: вступ. Columbia University Press.

Касса, Саба, Якопо Коста та Клаудія Баес Камар'єо (Kassa, Saba, Jacopo Costa, and Claudia Baez Camargo) (2019). Корупція та нелегальна торгівля ресурсами дикої природи: дослідження чинників, посередників та мереж, які стоять за нелегальною торгівлею ресурсами дикої природи у Східній Африці. Working Paper Series, № 30. Базель, Швейцарія: Basel Institute of Governance.

» Доступ за посиланням: www.baselgovernance.org/publications/working-paper-30-corruption-and-wildlife-trafficking-exploring-drivers-facilitators

Кі, Джон (Key, John) (2016). Нова Зеландія: культура чесної гри (New Zealand: A Culture of Fair Play). Проти корупції: збірка есеїв (In Against Corruption: A Collection of Essays). Аналітичний матеріал Уряду Великої Британії.

» Доступ за посиланням: www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays

Клітгаард, Роберт (Klitgaard, Robert) (1988). Контроль за корупцією (Controlling Corruption). University of California Press.

Монтеро, Девід (Montero, David) (2018). Відкат: викриття глобальної мережі корпоративного хабарництва (Kickback: Exposing the Global Corporate Bribery Network). Viking.

Оконджо-Івеала, Нгозі (Okonko-Iweala, Ngozi) (2018). Боротися з корупцією небезпечно: історія, що криється за заголовками (Fighting Corruption is Dangerous: The Story Behind the Headlines). The MIT Press.

Стівенсон Метью (Stephenson, Matthew) (2019). Нагадування: щорічні порівняння окремих країн за рейтингом CPI є безглуздими, хибними, і їх слід уникати (A Reminder: Year-to-Year CPI Comparisons for Individual Countries are Meaningless, Misleading, and Should Be Avoided). Глобальний антикорупційний блог.

» Доступ за посиланням: <https://globalanticorruptionblog.com/2019/01/29/a-reminder-year-to-year-cpi-comparisons-for-individual-countries-are-meaningless-misleading-and-should-be-avoided/>

Роуз-Акерман, С'юзан, і Бонні Дж. Паліфка (Rose-Ackerman, Susan, and Bonnie J. Palifka) (2016). Корупція і влада: причини, наслідки та реформи (друге видання) (Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform, second edition). Кембридж: Cambridge University Press.

Ротштейн, Бу (Rothstein, Bo) (2011). Якість влади: корупція, соціальна довіра та нерівність з міжнародного погляду (The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective). University of Chicago Press.

Андеркаффлер, Лора С. (Underkuffler, Laura S.) (2013). Захоплення злом: ідея корупції в юриспруденції (Captured by Evil: The Idea of Corruption in Law). Нью-Гейвен: Yale University Press.

Організація Об'єднаних Націй (2004). Конвенція ООН проти корупції. Нью-Йорк.

» Доступ за посиланням: www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf

Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (2015). Національні стратегії протидії корупції: практичний посібник з розроблення та реалізації. Відень.

» Доступ за посиланням: www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2015/National_Anti-Corruption_Strategies_-_A_Practical_Guide_for_Development_and_Implementation_E.pdf

Visual Capitalist (2019). Візуалізація корупції у світі, 1 лютого (Visualizing Corruption Around the World, 1 February). Райт, Том (Wright, Tom) (2018). Кит на мільярд доларів: чоловік, що обдурих Вол-стріт, Голлівуд та світ (Billion Dollar Whale: The Man Who Fooled Wall Street, Hollywood, and the World). Hachette Books.

» Доступ за посиланням: www.visualcapitalist.com/visualizing-corruption-around-the-world/

Оцінювання знань студентів

У цьому розділі містяться пропозиції щодо завдань після занять для оцінювання того, як студенти зрозуміли модуль. Пропозиції щодо завдань до та під час занять містяться в розділі «Вправи».

Рекомендується виконати завдання у вигляді короткого есе – написати есе-дослідження розміром у 1 500 слів, де проаналізувати приклад корупції з реального життя. У цьому есе необхідно буде описати поведінку, пов'язану з корупційним діянням, розглянути визначення (одне або більше) корупції, яке найкраще описує вибраний випадок, визначити наслідки корупційної поведінки, які мали або ймовірно мали місце, а також застосувати принаймні два різні підходи (економічний, моральний, правовий тощо) до аналізу ситуації. Студенти можуть або, наприклад, узагальнити певну комбінацію з економічного, політичного, правового чи морального підходів до розуміння корупційної поведінки, або ж, якщо це буде виправдано, зосередитися натомість на якомусь іншому аспекті. Газети більшості країн в усьому світі рясніють прикладами корупції, але, якщо це доцільно, студентам можна було б також запропонувати опитати людей, які постраждали в результаті корупційного скандалу. Студенти можуть віддати перевагу гучному скандалові або ж обрати менш відомий випадок. Сенс полягає в тому, щоб вони застосували знання на основі Модуля 1 про визначення корупції, різні види її наслідків та різні дисциплінарні підходи до її розуміння.

Альтернативним форматом оцінювання знань може бути запис відео у форматі TED-talk, де завданням студентів буде обговорити такі твердження:

- Індекси корупції на основі сприйняття є застарілими і неадекватними для певних країн.
- Одне з ключових обмежень Конвенції ООН проти корупції (UNCAC) полягає в тому, що вона не передбачає кримінальної відповідальності за патронаж, кумівство та непотизм.
- Не існує великої різниці між різними формами корупції (наприклад, хабарництвом, розкраданням, зловживанням впливом, зловживанням службовим становищем, незаконним збагаченням).

Додаткові навчально-методичні матеріали

У цьому розділі містяться посилання на відповідні навчальні матеріали, як-от відеоматеріали та тематичні приклади, які можуть допомогти у викладанні питань, включених до цього модуля. Викладачі можуть адаптувати до своїх потреб слайди та інші ресурси.

> Відеоматеріали:

Боротьба з корупцією (The Struggle against Corruption) (2018). Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (23 хв.). У цьому короткометражному фільмі, підготовленому УНЗ ООН, беруть участь експерти ООН та вчені, які розповідають про те, які прояви мала корупція протягом історії, якими були її наслідки, і як ми можемо спільно протидіяти цьому злочину.

» Доступ за посиланням: www.youtube.com/watch?v=2NG-w-l4fqI&t=5s

Чорні гроші (Black Money) (2009). PBS Learning Media (57 хв.). У цьому відео журналіст-розслідувач Лоуелл Бергман вивчає тіньовий світ міжнародного хабарництва.

» Доступ за посиланням: www.pbs.org/video/frontline-black-money/

Енрон. Найрозумніші хлопці в цій кімнаті (Enron, The Smartest Guys in the Room) (2005). Алекс Гібні (Alex Gibney) (1 год. 50 хв.). Цей документальний фільм розповідає про корпорацію Енрон, про її помилкову та корумповану ділову практику й про те, як вона призвела до її краху.

» Доступ за посиланням: www.youtube.com/watch?v=_0vRuHn9Mml

Темні гроші (Dark Money) (2018). Кімберлі Рід (Kimberly Reed) (1 год. 39 хв.). У цьому політичному трилері розглядаються питання впливу грошей корпорацій, що не піддаються відстеженню, на вибори та вибраних посадових осіб у США.

» Доступ за посиланням: www.darkmoneyfilm.com/

Що таке корупція? (What is Corruption?) (2017). Бонні Дж. Паліфка (Bonnie J. Palifka) (14 хв.). У цьому відео роз'яснюються певні визначення та надаються приклади корупції.

» Доступ за посиланням: www.youtube.com/watch?v=blmyKAjQ2lo&feature=youtu.be

Зростання супербагатіїв (2013). Христя Фріланд (Chrystia Freeland) (15 хв.). Цей виступ у форматі TED про зростання супербагатіїв розповідає про народження нового класу плутократів, надзвичайно могутніх завдяки своєму надзвичайному багатству, а також показує, як багатство сприяє розвитку клановому капіталізму, який контролює ухвалення законів та досягнення результатів в інтересах самого себе.

» Доступ за посиланням: www.ted.com/talks/chrystia_freeland_the_rise_of_the_new_global_super_rich?language=en

> Вебсайти:

Центр етики імені Сафри (Safra Center for Ethics) Гарвардського університету має онлайн базу даних з питань інституційної корупції, де у відкритому доступі міститься багато статей та журналів.

» Доступ за посиланням: <https://ethics.harvard.edu/lab>

> Інші матеріали:

KickBack: The Global Anti-Corruption Podcast (Глобальний антикорупційний подкаст «Відкат»).

У цьому подкасті регулярно розміщуються інтерв'ю з провідними експертами в сфері протидії корупції: науковцями, політиками, активістами, журналістами тощо. Подкаст ставить на меті активізацію серйозних дебатів і дискусій з низки різних поглядів із важливих питань у цій сфері. З урахуванням тривалості кожного епізоду (45 хвилин у середньому), викладач може взяти звітні завдання для виконання перед початком занять.

» Доступ за посиланням: <https://www.icrnetwork.org/what-we-do/kickback-global-anticorruption-podcast/>

Рекомендації з підготовки окремого курсу

У цьому модулі описується заняття загальною тривалістю в три години. Водночас теми, що містяться в ньому, можуть бути опрацьовані докладніше для створення окремого курсу. Обсяг і структура такого курсу будуть визначатися окремими потребами, пов'язаними з конкретним контекстом, разом з тим, тут подано пропозиції щодо можливої його структури.

Заняття	Тема	Стислий опис
1	Вступ	Пояснення змісту і вимог курсу, виконання Вправи № 1 та опитування
2	Що таке корупція?	Вивчення злочинів, перелічених у Конвенції ООН проти корупції (UNCAC), та загальних визначень
3	Інтуїтивно зрозумілі наслідки корупції	Виконання Вправи № 2 та обговорення змісту «очевидних або інтуїтивно зрозумілих наслідків корупції» з цього модуля.
4	Неочікувані наслідки корупції	Обговорення менш очевидних наслідків корупції, перелічених у цьому модулі
5	Тлумачення корупції (1): Історія, мораль, культура	Розгляд історичних, моральних та культурних підходів до корупції
6	Тлумачення корупції (2): Політика, економіка, право	Розгляд політичних, економічних та правових підходів до корупції
7	Вимірювання корупції	Після вивчення прикладу рейтингу корупції ставиться запитання: «Як пояснити різний рівень корупції, що спостерігається у світі?»
8	Пояснення корупції	Вивчення пояснювальних теорій, що змагаються між собою, зокрема, тих, що ґрунтуються на історії та культурі, економічних, політичних та правових системах (описові теорії, викладені у заняттях 5 та 6 також мають пояснювальні елементи, які вивчаються тут). Чому деякі країни вважаються відносно некорумпованими, в той час як інші зазвичай розташовуються посередині або внизу рейтингів корупції?

Заняття	Тема	Стислий опис
9	Реакція на корупцію: теорія і громадянське суспільство	Викладач розповідає про імперативні наслідки різних теорій, розглянутих на заняттях 5-8, на додаток до антикорупційних ініціатив, які реалізують НУО
10	Реагування на корупцію на національному рівні: правові реформи	Окрім змін у сфері матеріального права та інституцій, викладач може розповісти про те, як соціальні рухи чинили тиск на владу задля вжиття таких заходів.
11	Реагування на корупцію на регіональному та глобальному рівнях	Заключна частина курсу буде присвячена низці регіональних ініціатив та Конвенції UNCAC
12	Підсумкове заняття	

Додаток

Як корупція впливає на Цілі сталого розвитку (ЦСР)⁵⁴

Ціль	Приклади впливу корупції	Модуль*
1. Подолання бідності	Унаслідок корупції зменшуються обсяги допомоги, яка дістається бідним. Бідні витрачають більший відсоток доходів на хабарі та побори, ніж інші групи населення.	1, 11
2. Подолання голоду	Корупція перешкоджає інвестуванню та розвитку інфраструктури, а клептократія зосереджує в себе багатство країни, що призводить до голоду та недоїдання.	1, 11
3. Міцне здоров'я і добробут	У корумпованих країнах у лікарнях немає потрібних ліків унаслідок розкрадання або закупівлі за завищеними цінами, доступ до місць в лікарнях або лікування залежить від платоспроможності навіть у країнах з начебто безкоштовною охороною здоров'я.	1, 11
4. Якісна освіта	Корумповані чиновники стягують незаконні «реєстраційні збори» або «плату за обслуговування» за доступ до «безкоштовної» державної освіти, відмовляючи в доступі до неї сім'ям, неспроможним це сплачувати. Педагогів беруть на роботу на основі політичних зв'язків або за хабарі, тому якість освіти є нижчою, ніж вона мала б бути. Виділені кошти розкрадаються, а отже навіть мотивовані вчителі не мають потрібних ресурсів, матеріалів та інфраструктури.	9
5. Гендерна рівність	Жінки непропорційно часто стають жертвами сексуального шантажу. У деяких країнах внаслідок гендерних відносин жінки не допущені до корумпованих мереж (а отже, до ресурсів, які розподіляються в цих мережах).	8, 11
6. Чиста вода та належні санітарні умови	Фірми дають хабарі інспекторам за дозволи на скидання хімікатів до нелегальних звалищ замість їх безпечної утилізації. Фірми і агрокомпанії підкуповують законодавців для написання законів, що дозволяють забруднення довкілля, або їх лобіюють. Угрупування організованої злочинності іноді «виграють» тендери на санітарні послуги	1, 11
7. Доступна та чиста енергія	Нафтове та вугільне лоббі займаються підкупом або надають преференції для боротьби з програмами, спрямованими на стимулювання використання альтернативних джерел енергії.	1

⁵⁴ Доступ за посиланням: <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>

Goal	Приклади впливу корупції	Модуль*
8. Гідна праця та економічне зростання	<p>Насамперед у забезпечених ресурсами країнах розкрадання або засилля клептократії призводить до того, що країни стають багатими, а громади – бідними («нігерійська хвороба»⁵⁶), оскільки не докладається жодних зусиль для створення якісних робочих місць. Завдяки популістській політиці клептократи залишаються при владі, а транснаціональні компанії отримують доступ до ресурсів, не роблячи нічого або майже нічого, щоб забезпечити місцевих працівників гідною роботою.</p> <p>Корупція стимулює також відмивання коштів і навпаки. У фінансових/податкових офшорах або юрисдикціях із режимом секретності приплив значних обсягів твердої валюти веде до зростання місцевої валюти, пригнічуючи інші види експорту (це явище поширено в країнах, що залежать від експорту одного виду товару, та зветься «голландською хворобою»; Вільямс, 2011)</p>	2
9. Промисловість, інновації та інфраструктура	<p>Корупція (відкати або конфлікт інтересів) змушують уряди субсидіювати не ті галузі, які слід було б підтримувати, та реалізовувати непотрібні інфраструктурні проєкти замість проєктів, які б сприяли підвищенню продуктивності.</p>	2, 11
10. Скорочення нерівності	<p>Між корупцією та нерівністю існує замкнене коло: суспільства, де менше рівності, є корумпованішими, а зростання корупції призводить до більшої нерівності (Ю і Хегрем, 2005).</p>	1, 2, 11
11. Сталий розвиток міст і громад	<p>Підкуп з боку нафтової та вугільної галузей руйнує програми стимулювання виробництва чистої енергії. У самій лише нафтовій галузі підкуп та розкрадання в багатьох країнах вимірюється мільярдами доларів, а отже стимулів відмовитися від нафти залишається небагато (Макферсон і Макшаррі, 2007).</p>	1
12. Відповідальне споживання та виробництво	<p>Корупція спотворює ринкові механізми, в результаті чого виробляються та споживаються непотрібні товари і послуги в непотрібній кількості. У деяких випадках корупція гарантує збереження монополій, у той час як конкуренція заохочує відповідальніше виробництво.</p>	2

⁵⁶ Доступ за посиланням: <https://blogs.worldbank.org/psd/dutch-disease-vs-nigerian-disease>

Ціль	Приклади впливу корупції	Модуль*
13. Пом'якшення наслідків зміни клімату	Корупція дозволяє компаніям та приватним особам забруднювати довкілля понад встановлені законом межі та експлуатувати ресурси (як-от дерева та шахти) понад сталу межу.	1
14. Збереження морських ресурсів	Корупція сприяє надмірному вилову риби, руйнуванню середовища її існування та скиданню хімікатів чи інших матеріалів у море.	1
15. Захист екосистем суші	Незаконні лісозаготівлі руйнують середовище існування дикої природи. Незаконне скидання хімікатів завдає шкоди екосистемам.	1, 11
16. Мир, справедливість та сильні інститути	Корупція підриває системи правосуддя та легітимність влади; вона породжує та підживлює організовану злочинність і тероризм, залишає непокараними порушення прав людини.	2, 6, 7 & 11
17. Партнерство заради Цілей	Країни світу повинні працювати разом задля протидії корупції та заохочувати добросовісність і належне урядування, як про це йдеться, зокрема, у Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC).	14

* Відповідний модуль Серії Модулів УНЗ ООН з протидії корупції

UNODC

United Nations Office on Drugs and Crime

Vienna International Centre, P.O. Box 1400, 500 Vienna, Austria
Tel.: (0-26060 (1-43+, Fax: (5866-26060 (1-43+, www.unodc.org